

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOSOFICKÁ FAKULTA

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2006

Věra Dostálová

Univerzita Palackého v Olomouci
Filosofická fakulta
Katedra filosofie

Studijní rok 2005/2006

Věra Dostálová

POJETÍ SVĚTA 3 VE FILOSOFII K. R. POPPERA

Karl Raimund Popper`s World 3

Diplomová práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Lubomír Valenta

Olomouc 2006

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

Olomouc 2006

Děkuji doc. PhDr. Lubomíru Valentovi za vstřícnost při vedení diplomové práce.

OBSAH:

ÚVOD.....	6
I. FILOSOFIE VĚDY.....	11
I.1. Problém indukce.....	15
I.2. Filosofie vědy založená na dedukci.....	20
I.3. Několik slov k Popperově kritice indukce.....	30
II. TEORIE TŘÍ SVĚTŮ.....	33
II.1. Svět 1.....	35
II.2. Svět 2.....	37
II.3. Svět 3.....	40
II.4. Existence a objektivita světa 3.....	45
II.5. Vznik světa 3. Evoluční teorie. Emergence.....	50
II.6. Psychofyzický problém.....	57
II.7. Etika založená na kriticismu. Problém svobody...	62
III. ZHODNOCENÍ POPPEROVY TEORIE SVĚTA 3.....	70
ZÁVĚR.....	77
Literatura.....	78

ÚVOD

Záměrem této práce je postihnout, jak z požadavku intersubjektivit ve vědeckém poznání vystupuje postupně Popperova ontologická teorie světa 3 a jaké důsledky tato teorie v Popperově systému má. Dříve než přistoupíme k této problematice, je třeba věnovat několik slov k podrobnějšímu zachycení motivace práce a uvedení této problematiky do vztahu s celým Popperovým dílem. Tomu je věnován tento úvod.

Karl Raimund Popper patří bezesporu k nejvýznamnějším filosofům 20. století. Svým dílem obsáhl velmi širokou oblast od problematiky pravděpodobnosti, přes teorii přírodních a sociálních věd, evoluční teorii, až k ontologickým problémům, problému indeterminismu, svobody a vztahu duše a těla. Celou Popperovou filosofií se prolínají 2 základní aspekty, jež mají značný podíl i na obdivuhodné soudržnosti Popperova díla. Nejedná se o dva striktní předpoklady, kterým by bylo veškeré uvažování podřízeno, ale o obecné cíle, k nimž by mělo každé filosofické myšlení směřovat, nebo které by mělo alespoň respektovat. Je to na straně jedné předpoklad svobody člověka a na straně druhé vědomí vlastní omylnosti. Skrze tyto dva aspekty se do celého Popperova systému, jakkoli se Popper věnuje především teorii vědy, dostávají i určité hodnotové záměry. Jeho filosofie tedy, ačkoli řeší vysoce teoretické otázky, je i přes to velmi úzce spjata také s praktickým životem člověka.

Tyto dva předpoklady také vplynuly Popperovi v souvislosti se dvěma událostmi jeho života¹. Obě souvisí s rokem 1919. V

¹ Hovoří o nich ve své autobiografii *Věčné hledání*. Prostor. Praha 1995

tomto roce se Popper stal na několik měsíců komunistou. Policie v té době při demonstraci však zastřelila několik mladých lidí z řad komunistů a tehdy si Popper uvědomil, že *nelze riskovat životy jiných lidí pro nekriticky přijímané dogma*. Uvědomil si navíc, že jakýkoli pokus uskutečnit rovnost mezi lidmi ohrožuje svobodu. A kde není svoboda, nemůže být ani rovnost. Od té doby se stal rozhodným kritikem dogmatického myšlení, marxismu zvláště.

Druhou událostí bylo měření ohybu paprsků Slunce. Tento ohyb předpověděl Albert Einstein a pokud by nenastal, měla tím být zcela vyvrácena jeho teorie relativity.

Z obou událostí pak Popperovi vyplynulo, že poctivou intelektuální snahou by nemělo být potvrzování teorií, hypotéz a vlastních prognóz, ale naopak systematické odhalování vlastních i cizích omylů a učení se právě z nich. Proto soustavu svých myšlenek označuje jako „kritický racionalismus“. Tento přístup k řešení problémů našel další pokračovatele z řad filosofů, kteří původní Popperovy teorie však také kritizovali a navrhovali nová řešení. Vznikl tak vlastní filosofický směr, k němuž mimo jiné můžeme řadit I. Lakatose či P. K. Feuerabenda.

Kritizovatelnost se nejvýrazněji projevila v Popperově filosofii vědy. Věda dle něj nemůže docházet k jistým a pravdivým tvrzením. Tvrzení (vědecké teorie) se pouze mohou přibližovat k pravdě, nemohou ji však dosáhnout, neboť s každou novou teorií se otevírají také nové problémy. Tyto problémy však vedou k dalším pokusům formulovat obsažnější hypotézy. Tak je ve vědě a také v našem poznání možné dosáhnout pokroku. Není však možné dosáhnout jistoty, neboť nikdy si nemůžeme být jisti, že se neobjeví nový poznatek, který danou hypotézu vyvrátí. Ústředním motivem Popperovy teorie vědy tedy není nalézt

charakteristiku, která by pro vědecké teorie zaručovala pravdivost a jistotu, ale nalézt princip, který člověku umožňuje pokrok v poznání. Tímto principem je kritizovatelnost či testovatelnost vědeckých teorií a možnost je falsifikovat, tedy odmítnout. Snaha o hledání jistoty a pravdy, o potvrzování teorií vede dle Poppera k dogmatismu, a pokroku tak spíše brání. Ani v teorii vědy se tedy Popper nevzdává určitého hlediska hodnotového, neboť poukazuje k tomu, že jeho požadavek kriticizmu není vznášen na vědu jako dogma, ale jako požadavek sledující určitý hodnotový cíl: stanovit takový princip, který umožňuje v co nejvyšší možné míře pokrok v poznání, který potlačí dogmatismus.

Závěry, ke kterým Popper dochází ve své teorii vědy postupně rozvádí, promýšlí do hlubších souvislostí a aplikuje i na jiná témata. Nejznámější je Popperova aplikace na společenskou oblast. V souvislosti s ní formuluje svoji kritiku historicizmu, tedy víry v neúprosné historické zákonitosti odhalené na základě zpětné dějinné reflexe. To dle zastánců této teorie dává lidem možnost urychlit změny ve společnosti a dosáhnout tak dříve zákonného stavu. Ve svých stěžejních dílech k tomuto tématu - Otevřená společnost a její nepřítelé a Bída historicizmu odkrývá Popper zhoubnost tohoto principu, vedoucího k totalitarismu a předkládá požadavek „otevřené společnosti“, založené na možnosti kritiky politické moci, na konfrontaci teorií a umožňující tak minimalizovat zlo a jeho důsledky, nikoli maximalizovat dobro, jež jako utopický požadavek vede opět k dogmatismu než ke kritickému zhodnocení lidských možností. Otevřenou společnost nejlépe dovolují společnosti demokratické. Popper ve své metodologii sociálních věd předkládá strategii nevelkých, postupných změn, nikoli velkých

plánů odůvodněných nalezením určité historické zákonitosti. Vývoj společnosti je spojen s vývojem poznání, který nelze v žádném směru předvídat, neboť nelze znát všechny logické důsledky našich teorií. Každý teoretický systém je otevřený, může se tedy měnit, neboť nepřináší jisté, jednou pro vždy dané poznání.

Popperova kritika historicismu a jeho teorie otevřené společnosti jsou velmi rozšířeny a známy i mezi širší veřejností. V této práci této problematice není proto věnován samostatný prostor. Popper však ze svého přístupu k lidskému poznání a jeho pokrokům vyvodil i důsledky pro oblast evoluce života a oblast ontologických otázek. A právě k těmto oblastem je zaměřena pozornost v této práci.

Nejprve je podrobně zkoumáno Popperovo pojetí teorie vědy, především jeho požadavek objektivity, se kterým souvisí jeho pojetí kritičnosti a z něhož se rozvíjí ontologická teorie světa 3. Je přihlédnuto také k tomu, jaký status ve svém systému přiřkl Popper metafyzice, neboť teorie světa 3 spadá právě do této oblasti.

Dále je charakterizován pojem světa 3 na pozadí zbývajících dvou světů a určeny předměty, které pod něj spadají - důraz je tu kladen na spojení jejich závislosti na člověku a přitom zachování určité autonomie. Teorie světa 3 je dále probírána v souvislosti s evoluční teorií, s níž velmi úzce souvisí, neboť vznik světa 3 je možný jen při specifickém pojetí evoluce, z něhož opět plynou další důsledky, například pro metodologii vědy a její snahy o vědecký redukcionismus. V závěru je pak probráno, jakým problémům pomáhá teorie světa 3 v řešení, pozornost je tu věnována především problematice svobody, jejíž předpoklad se prolíná celým Popperovým dílem. Popper je v tomto

směru veden snahou o spojení svobody a jistého způsobu determinace člověka, neboť již v předběžném rozumění pojmu svoboda se ukazuje, že nemůže být neomezená, protože takové pojetí svobody by ji ztotožnilo s libovůlí. I svobodné jednání musí být něčím řízeno a k tomu využívá Popper opět teorie světa 3. Na závěr je provedeno zhodnocení Popperova systému, a to nejen v rámci filosofických systémů teorie vědy, ale i systémů ontologických.

I. FILOSOFIE VĚDY

Tato část práce se věnuje především Popperově teorii vědy. Je zaměřena nejdříve na tuto oblast především z těchto důvodů:

1. teorie vědy je téma, které je v celé Popperově filosofické koncepci nejen prvotní, ale i základní, neboť z něj vyrůstají další problémy, kterým se Popper věnuje, v mnohém pak také řešení těchto problémů ovlivňuje (a řešení problematiky světa 3 není výjimkou)

2. jedním z ústředních motivů Popperovy teorie vědy je hledání kritéria demarkace a právě formulace tohoto kritéria je základem toho, proč Popper řadí teorii tří světů k metafyzice; probíráno tu bude postavení „striktně existenciálních tvrzení“, neboť právě takové tvrzení je základem teorie tří světů: „existuje svět 1, svět 2 a svět 3“

3. dalším z ústředních motivů (dokonce pro Poppera tím nejdůležitějším) je pokrok v poznání, který hraje významnou roli v teorii vzniku světa 3

4. vývoj myšlenky existence světa 3 je úzce spojen s požadavkem „objektivní vědy“, který v této části bude také sledován.

Popper své úvahy téměř vždy začíná kritikou teorií svých předchůdců¹, stejně je tomu i v jeho přístupu k problematice vědeckého bádání². Zde je jeho kritika obzvláště významná, neboť

¹ Tento postup je plně v souladu s jeho pojetím vědy, z něhož mimo jiné vyplývá: 1) hodnotu teorie lze určit jen jejím porovnáním s jinými, konkurujícími teoriemi a 2) poznání nemůže rezignovat na tradici (o obou tvrzeních viz dále). Popper se touto kritikou snaží poukázat nejen na teoretické obtíže, se kterými se kritizované teorie potýkají, ale i na jejich praktické důsledky. Při kritice verifikacionismu např. poukazuje na to, že tento přístup může vést k dogmatismu, který je překážkou pokroku.

² V počáteční fázi svých filosofických úvah Popper příliš nerozlišoval mezi pojmy „epistemologie“, „teorie vědy“, „logika vědy“ či „logika vědeckého bádání“. Až později – když rozšiřuje svůj model vědeckého poznání na poznání vůbec, začíná mezi těmito pojmy rozlišovat. Svoji stěžejní knihu však Popper nazval Logik der Forschung. Jedná se o méně striktní označení a poukazuje spíše než k nějakému konečnému vědění – v souladu s Popperovým

se jedná o výchozí motiv veškeré Popperovy filosofie a navíc poukazuje na problém v metodě, která byla po několik staletí chápána jako základní pro vědecké bádání - jedná se samozřejmě o problém indukce. Chceme-li tedy sledovat Popperův myšlenkový postup, musíme se nejprve zaměřit na tuto kritiku.

Reprezentativní filosofický pohled na teorii vědy představoval v Popperově době novopozitivismus, a proto právě analýze a kritice novopozitivistického řešení věnuje Popper značný prostor.

V logickém pozitivismu je za stěžejní problém filosofie vědy považováno kritérium demarkace vědy a metafyziky. I Popper uznává důležitost tohoto vymezení, v rané fázi svého filosofického myšlení ho dokonce považoval za nejdůležitější problém vědecké teorie: „nalezení vhodného demarkačního kritéria musí být klíčovým úkolem každé epistemologie..“¹. V motivaci důrazu, který kladli na tento požadavek demarkace novopozitivisté a Popper, je však jistý rozdíl. Chtějí samozřejmě poznat metody a strukturu vědeckého poznání, nicméně novopozitivisté jsou zřetelně vedeni antimetafyzickými záměry¹. Jejich kritérium je definováno tak, aby upřelo metafyzickým tvrzením jakýkoli pozitivní význam. Filosofie se proto nemá zabývat metafyzikou, ale analýzou jazyka vědy. Popper naproti tomu nechce upírat metafyzickým tvrzením určitý pozitivní význam, jeho záměrem je dokázat, že metoda charakteristická pro vědu není indukce, jak se již od dob F. Bacona předpokládalo, ale je to deduktivně-testovací metoda. Snaží se dokázat, že na

názorem na vědu - více k tázání, pátrání. K tomu více viz. Fiala J.: Předmluva k českému vydání. In: Popper K. R.: Logika vědeckého bádání. Oikoymenh. Praha 1997, str. XXXV

¹ Popper, K. R.: Logika vědeckého bádání. Oikoymenh. Praha 1997, s. 13.

tomto základě je možné vystavět metodologický systém, který je konzistentní a schopen vyřešit nejen tradiční epistemologické problémy, ale i problémy, s nimiž si teorie založené na indukci nedokázaly dobře poradit. V raných fázích Popperova myšlení je stěžejní mezi těmito problémy právě problém demarkace, později se však na toto místo dostává problém pokroku poznání.

Novopozitivisté považují za kritérium demarkace smysluplnost. Tento pojem splývá s principem verifikace, novopozitivisté však používají pojem smysluplnost, aby na druhé straně více vynikla smyslu-prázdnost metafyzických tvrzení. Oba tyto pojmy však spočívají na metodě indukce: „shledáváme, že pokaždé, když [se] pozitivisté pokoušeli říci jasněji, co znamená „smysluprázdný“, vedl jejich pokus k témuž výsledku – k definici „smysluplné věty“ (v protikladu k „smysluprázdným pseudovětám“), což prostě opakovalo demarkační kritérium jejich *induktivní logiky*. To „se ukazuje“ velmi jasně v případě Wittgensteina, podle nějž musí být každá smysluplná proposice *logicky redukovatelná* na elementární (nebo atomické) proposice, které charakterizuje jako „obrazy skutečnosti“ [...]. Z toho můžeme vidět, že Wittgensteinovo kritérium smysluplnosti splývá s induktivistickým kritériem demarkace, zaměníme-li tam jen slova „vědecký“ nebo „legitimní“ slovem „smysluplný“². Tento pokus o řešení problému demarkace ztroskotává přesně na problému indukce.“³

¹ V programovém prohlášení Vídeňského kroužku je přímo uvedeno: „Stále zřetelněji se ukazovalo, že cílem všech není jen postoj bez metafyziky, nýbrž postoj antimetafyzický.“ Carnap, R., Hahn H., Neurath O.: Vědecká koncepce světa – Vídeňský kroužek. In: Analytická filosofie: první čítanka I.: sestavil Fiala J. Plzeň 1999, s. 19

² Induktivistické kritérium demarkace Popper formuluje tak, že připouští „jako vědecká nebo legitimní pouze ta tvrzení, která jsou redukovatelná na elementární (nebo „atomická“) zkušenostní tvrzení“. Popper, K. R.: Logika vědeckého bádání. Oikoymenh. Praha 1997, s. 12

³ tamt., s. 14

Vědecká tvrzení jsou, dle novopozitivistů, proti metafyzickým, která byla odvozena metodou indukce a lze je tedy redukovat na elementární zkušenostní tvrzení a tím potvrdit jejich pravdivost. Věda tak dochází k poznání, které je zdůvodnitelné (díky redukci na zkušenostní tvrzení) a pokud bylo takto zdůvodněno, pak je i jisté. Metafyzická tvrzení však takový základ poskytnout nemohou. Nelze je redukovat na elementární zkušenostní tvrzení, nelze je tudíž verifikovat a nelze tak rozhodnout o jejich pravdivosti či nepravdivosti. Metafyzická tvrzení je tak třeba vyloučit z jakékoli filosofické diskuse.

Takové rozdělení vědy a metafyziky je však dle Poppera postaveno na špatném základě, protože z vědy vylučuje i tvrzení evidentně nemetafyzická (např. abstraktní fyzikální zákony), neboť ani ty nelze redukovat na elementární zkušenostní tvrzení. Problém tohoto demarkačního kritéria tkví v samém jádru definice vědy pomocí induktivní metody. Popper analyzuje problémy, které vyvstávají, považujeme-li za charakteristickou metodu vědy indukci, a ukazuje, že ani jedna induktivistická koncepce tyto problémy s úspěchem neřeší a navrhuje, abychom se induktivního kritéria zcela vzdali a místo něj použili jiné, které tyto problémy bude schopno vyřešit. Sám takové řešení navrhuje.

Bez Popperovy kritiky indukce by jakákoli práce byla neúplná. Následující řádky se tedy budou věnovat Popperově analýze problému indukce a argumentům, proč ji odmítá. Teprve poté bude předloženo jeho pozitivní řešení a s tím i souvislost deduktivně-testovací metody a teorie světa 3. Nyní tedy následuje větší odbočka k problému indukce.

I.1. Problém indukce

Již od dob F. Bacona je indukce považována za charakteristickou metodu vědeckého poznání, David Hume však jasně poukázal na to, že tento princip (odvození obecného tvrzení z konečného počtu tvrzení singulárních) nelze racionálně vysvětlit, pokud vycházíme ze stanoviska empirismu. Nemáme tedy žádnou záruku, že obecný zákon bude platit i na další jevy, o kterých zkušenost nemáme, a jsme tak odkázáni jen na víru, že tomu tak skutečně bude. Otázka, jak lze přijetí principu indukce racionálně zdůvodnit, nabývá tedy na důležitosti. Indukce není princip analytický, protože pak by neexistoval žádný problém indukce a všechna induktivní tvrzení by byla nutně pravdivá, což však evidentně neplatí. Princip indukce musí být tedy tvrzením syntetickým. Veškeré snahy o jeho zdůvodnění však vedou pouze k trojímu vyústění (Popperem označované jako Friesovo trilema): buď končí 1. v nekonečném regresu, nebo 2. v psychologismu, anebo 3. v dogmatismu.

Nekonečný regres má pro Poppera dvě podoby: 1. „požadujeme-li zdůvodnění rozumovým argumentem v logickém smyslu, pak jsme nuceni přijmout názor, že tvrzení mohou být zdůvodněna jen tvrzeními. Požadavek, aby byla logicky zdůvodněna všechna tvrzení [...] vede nutně k nekonečnému regresu.“¹

Požadujeme-li zdůvodnění indukce naopak v empirickém smyslu, docházíme ke stejnému výsledku: „Neboť princip indukce musí sám

¹ Popper, K. R.: Logika vědeckého bádání. Oikoymenh. Praha 1997, s. 82

být universálním tvrzením. Pokusíme-li se tedy pokládat jeho pravdivost za známou ze zkušenosti, pak se objeví přesně týž problém, který vedl k jeho zavedení. Abychom jej zdůvodnili, museli bychom znovu použít induktivní inference; a abychom zase zdůvodnili je, museli bychom předpokládat induktivní princip vyššího řádu a tak dále. Tudíž pokus založit princip indukce na zkušenosti selhává, neboť musí vést k nekonečnému regresu."¹

Aby se nekonečnému regresu vyhnuli, přiklání se filosofové k jedné ze zbývajících dvou variant - psychologismu nebo dogmatismu (či apriorismu).

Vyústění v psychologismus představuje např. Humova filosofie, ale i filosofie novopozitivismu. Psychologismus tak může nabývat různých podob. Hume - ačkoli si jej Popper jako filosofa velmi vážil, neboť odhalil problém indukce - upadl do psychologismu, protože neměl dost sil, aby odvrhl celý tento princip. Popper u Huma odlišuje dva přístupy k problematice indukce: logický a psychologický. V řešení logického problému indukce dochází Hume k zamítnutí možnosti ospravedlnit indukci empirickými důvody. Naproti tomu je ale přesvědčen, že pro praktické fungování našeho myšlení je princip indukce nepostradatelný a my jsme odkázáni pouze na víru, že nás v asociativním spojování určitých jevů, jimž zvyk dává zdání nutnosti, vede správný instinkt. Popper však dokazuje, že neexistuje-li indukce v logickém smyslu, neexistuje ani v psychologickém a měli bychom tedy i pro praktické fungování našeho myšlení nalézt jiný princip.

Dalším příkladem řešení problému indukce, jenž končí v psychologismu, je dle Poppera právě koncepce logického

¹ tamt., s. 5

pozitivismu, ačkoli její zastánci nemluví o zkušenostech, ale o „větách, které reprezentují zkušenosti“ - o *protokolárních větách*. Tato koncepce je založena na tom, že vědecká tvrzení se odvozují z těchto protokolárních vět, u nichž se předpokládá, že nevyžadují potvrzení, protože popisují obsahy naší bezprostřední zkušenosti. Obecná vědecká tvrzení tak lze verifikovat jejich rozkladem na tyto protokolární věty. Tím však vědecká tvrzení opět pochází z našich subjektivních zkušeností a verifikace tak musí odkazovat zpět k nim. „Teorie protokolárních věd není než psychologismus přeložený do formálního způsobu řeči.“¹

Ani evidence a jistota protokolárních věd není zcela bezproblémová. Ukazuje to diskuse mezi členy logického pozitivismu o platnosti těchto vět, tj. zda jsou protokolární věty odvolatelné (tedy revidovatelné), či nikoli (jsou zcela jisté)². Pokud by byly, jak tvrdí Neurath, revidovatelné (což zastává i Popper), nenabízí nám logický pozitivismus žádné kritérium, podle kterého bychom se měli rozhodnout, kdy revizi přijmeme a kdy nikoli. Výběr těchto protokolárních vět by pak byl věcí volby, s níž však padá nejen jakákoli jistota vědy, kterou logický pozitivismus předpokládá, ale do vědy se tak dostává relativismus, který je pro Poppera nepřípustný. Bez nalezení kritéria pro revizi protokolárních vět lze „zachránit jakýkoli systém [...] máme-li dobrou zásobu protokolárních vět“.

Popper proti pojetí protokolárních vět uvádí ještě další argument: singulární věty obsahují vždy i prvek obecného, překračující konkrétní zkušenost, a tedy i možnost verifikace, neboť tyto věty musí obsahovat i obecné pojmy, které v konkrétní zkušenosti verifikovat nelze. V poznámce přidané při korekturách

¹ tamt., s. 85

² První pozici zastával např. Neurath, druhou Carnap.

Logiky vědeckého bádání píše: „Můj názor je stručně řečeno ten, že běžný jazyk je plný teorií; že pozorování se dějí vždy ve světle teorií; že je to pouze induktivistický předsudek, který vede lidi k představě, že by mohl existovat jazyk jevů, nezávislý na teoriích a odlišitelný od „teoretického jazyka“¹.

Popperova kritika tezí logického pozitivismu je skutečně zásadní. Je důležitá nejen v jeho filosofickém systému, ale vůbec v dějinách filosofie. Dá se závěrem vyjádřit ve 3 tezích:

1. logický pozitivismus upadá svým pojetím indukce, založeným na protokolárních větách, do psychologismu a tedy subjektivismu
2. protokolární věty nejsou tak bezprostředně dány, jak se novopozitivisté domnívali - obsahují obecné pojmy a jejich jistota není ani v samotném novopozitivismu plně uznávána
3. novopozitivistické pojetí demarkace jakožto verifikace nevyhovuje, neboť z vědy vyřazuje příliš mnoho.

Představitelem posledního vyústění řešení problému indukce je dle Poppera Kant. Ačkoli jeho dílo považuje za obdivuhodné, neuspokojuje ho ani toto řešení. Kant přinesl „kopernikánský obrat“ do filosofie vědění: své zákony nenalézáme v přírodě, ale předepisujeme jí je, vytváří je lidský um. Přesto předpokládal, že věda je, díky našemu pozorovacímu aparátu, v němž ukotvil i indukci (v podobě principu kauzality), pravdivé a jisté vědění. Popper však namítá, že „nikdy si nemůžeme být jisti, zda jsme uhádli pravdu“². Můžeme jen porovnat, zda jsme dosáhli pokroku.

¹ Popper, K. R.: Logika vědeckého bádání. Oikoymenth. Praha 1997, s. 41

² Popper K. R.: Hľadanie lepšieho sveta. Archa. Bratislava 1995,

Dosavadní analýza Popperovy kritiky se zabývala jeho kritikou klasického pojetí indukce. V novopozitivismu však bylo promyšleno i jiné pojetí, a to pojetí pravděpodobnostní. Novopozitivisté touto koncepcí chtěli nahradit pojetí verifikace jako definitivního potvrzení pravdivosti. Definitivní zjištění pravdivosti obecného tvrzení není možné, protože nemůžeme zajistit pozorování všech případů, na něž se obecné tvrzení vztahuje. Induktivní princip tak založili nově, a to na předpokladu, že z konečného počtu singulárních tvrzení dospíváme k obecnému tvrzení s pravděpodobností. Místo o pravdivosti tak novopozitivisté navrhnou mluvit o stupních potvrzení teorie, přičemž toto potvrzení nikdy nedosáhne jistoty. I tak je ale třeba vysvětlit, proč tento induktivní princip vede k pravděpodobným závěrům, nemáme-li jej přijímat dogmaticky. Toto vysvětlení se však bude také ocitat v nekonečném regresu (stejně jako ospravedlnění klasické teorie indukce), neboť by muselo předpokládat pravděpodobnostní induktivní princip vyššího řádu. Tento princip vyššího řádu by však bylo nutno vysvětlit dalším principem a tak do nekonečna. Pravděpodobnostní teorie indukce tak také končí v nekonečném regresu, dogmatismu, nebo psychologismu.

Představitelé logického pozitivismu vypracovávají i program, jak tvrzení testovat a určovat jejich pravděpodobnost. Proti těmto pokusům má Popper také značné výhrady:

1. Určuje-li stupeň pravděpodobnosti teorie poměr mezi pozorováními, která s hypotézou souhlasí, a těmi, která jí odporují, pak z toho vyplývá, že hypotéza bude mít pravděpodobnost $1/2$, pokud by v průměru byla odmítnuta každým druhým singulárním tvrzením.

2. Ani pokud přijmeme za určující poměr mezi všemi testy, kterými by mohla být hypotéza testována, a singulárními tvrzeními, která ji potvrdila, nedojdeme k lepšímu závěru. Odhadnout všechny možné testy jde poměrně přesně a pravděpodobnost hypotézy v tomto poměru bude nulová.

3. Lépe neuspějeme ani když použijeme poměr mezi indiferentními tvrzeními a tvrzeními souhlasícími - pravděpodobnost by tak byla beznadějně subjektivní, závisela by více na dovednosti a výcviku experimentátora, než na objektivních podmínkách.

Ani na pravděpodobnostním principu nelze tedy teorii indukce založit bez nekonzistencí.

Z této, Popperem velmi podrobně vypracované kritiky indukce, vyplývá, že nelze nalézt žádný racionální důvod k přijetí principu indukce. Tím se však ztrácí i jakýkoli důvod domnívat se, že pravdivost obecného tvrzení lze ověřit redukcí na singulární tvrzení. Princip verifikace tak ztrácí jakékoli opodstatnění a s ním i představa vědy jako jistého, zdůvodněného poznání. V neposlední řadě tím také padá novopozitivistické kritérium demarkace pomocí smyslu. Teorii vědy je tedy třeba založit na zcela jiné, ne-induktivistické metodě.

I.2. Filosofie vědy založená na dedukci

Popper tedy odmítá jakoukoli induktivní logiku. Svou koncepci zakládá na zcela opačném principu - na deduktivním testování hypotéz, jež má podobu pravidla modus tollens: je-li potvrzena nepravdivost singulárního tvrzení vyvozeného z obecného tvrzení, je i toto obecné tvrzení nepravdivé. Proti

verifikaci (tj. procesu potvrzování hypotéz) je tak kladena falzifikace (tj. snaha o vyvrácení hypotéz). Popper odmítá tvrzení, že by vědecké poznání mělo svůj počátek v pozorování a prostřednictvím indukce docházelo k obecným tvrzením. Každé pozorování je již determinováno určitou perspektivou a podle ní vybíráme i fakta, která chceme pozorovat. Má-li být tento postup vědecký, musíme se soustředit na ta fakta, která by mohla hypotézu vyvracet, nikoli na ta, která ji potvrzují. Potvrzování hypotézy je nikdy nekončící proces, zatímco k jejímu vyvrácení nám stačí jediný případ, aby na základě logického principu modus tollens mohla být uznána za nepravdivou. Empirická věda tedy nemůže hypotézy potvrdit, ale může je vyvrátit, jejím kritériem vůči metafyzice tak je, že poskytuje možnost falzifikace. Vzhledem k tomu, že modus tollens je logickým principem, nevzniká v takto založeném systému žádný problém při jeho ospravedlnění, jako vznikl při snaze ospravedlnit teorie vědeckého bádání, založené na indukci.

Aby teorie byla falzifikovatelná a patřila tak do vědeckého systému, musí splňovat určité nároky.

1. Protože Popper definuje empirickou vědu jako logicky možný svět, reprezentující naši zkušenost, musí vědecké teorie splňovat požadavek koherence svých důsledků, koherence s jinými teoriemi a musí mít vztah k realitě.

2. Aby teorie měla vztah k realitě a mohla být falzifikována, musí existovat určitá třída singulárních tvrzení, která budou s danou hypotézou v rozporu. Jde o třídu potenciálních falzifikátorů, kterou Popper označuje jako „empirický obsah teorie“¹.

¹ Opakem tohoto empirického obsahu je „logický obsah teorie“, tj. třída tvrzení s teorií kompatibilních.

3. Aby z vědeckých tvrzení (zákonů) bylo možné vyvodit určitou třídu potenciálních falzifikátorů, musí mít formu „striktně univerzálního tvrzení“ - tj. neobsahují žádné individuální jméno a lze tedy jejich platnost očekávat ve všech oblastech času a prostoru. Proto je také nelze verifikovat, neboť množina singulárních tvrzení, na něž se mohou vztahovat je nekonečná. Takto formulovaná obecná tvrzení lze převést vždy na striktně non-existenciální tvrzení (např. striktně univerzální tvrzení: „všichni havrani jsou černí“ lze převést na non-existenciální tvrzení: „neexistuje ne-černý havran“). Přírodní zákony jsou tak podobné zákazům: „netvrdí, že něco existuje, nebo že něco je tak a tak; popírají to“¹. Díky této vlastnosti jsou přírodní zákony falzifikovatelné, neboť je možné, že bude nalezeno takové singulární tvrzení o pozorovatelné události, které se tomuto zákonu bude vymykat (např. „na tom a tom místě, v ten a ten čas byl pozorován (existoval) ne-černý havran“). Tato singulární tvrzení o pozorovatelných událostech označuje Popper jako „základní tvrzení“. Tato tvrzení mají podobu *singulárních* existenciálních tvrzení a jsou základem možnosti falzifikace, mohou-li být intersubjektivně testována (tj. musí být možné ne-černého havrana opakovaně pozorovat více subjekty).

Naproti tomu striktně existenciální tvrzení (např. „existují černí havrani“) nemohou být falzifikována, protože nelze pozorovat žádnou událost, jež by této hypotéze odporovala. Jestliže jsme tedy přijali falzifikaci jako demarkační kritérium, patří tvrzení, která nelze falzifikovat do metafyziky a mezi nimi tedy i striktně existenciální tvrzení. Z toho vyplývá, že dokonce ani předpoklad existence vnějšího světa

¹ Popper, K. R.: Logika vědeckého bádání. Oikoymenh. Praha 1997, s. 53

nepatří do vědy. Naproti tomu jej Popper ovšem přijímá na základě zdravého rozumu (common sense). Ani tvrzení o existenci světa 3 nelze prověřit testy, a proto i tento předpoklad patří do metafyziky. I na metafyzická tvrzení lze však klást určité nároky, jak bude zřetelné dále. Nyní je však třeba blíže určit základní tvrzení, která tvoří empirickou bázi pro falzifikaci hypotéz.

Mohlo by se zdát, že tato tvrzení jsou shodná s protokolárními větami logického pozitivismu a že je Popper tedy nakonec také nucen založit svoji teorii v subjektivismu. Proti tomu se však Popper brání tím, že jeho základní tvrzení nemusí korelovat s elementární smyslovou zkušeností, neboť v jeho koncepci nemají představovat pevnou a jistou fundaci vědeckých tvrzení, která má zaručovat jejich pravdivost. Mohou to naopak být i univerzální tvrzení, obsahující mnoho dalších předpokladů. Jsou-li to však univerzální tvrzení, bylo by třeba je podrobit falzifikaci a nalézt základní tvrzení nižšího řádu, která by však opět mohla být univerzální, tedy by opět vyžadovala falzifikaci a tak do nekonečna. Popper, aby se tomuto regresu vyhnul, uznává, že určitá základní tvrzení musíme přijmout a na základě rozhodnutí již dále netestovat. Základní tvrzení jsou tak jen konvencemi. Jejich přijetí však musí splňovat určité požadavky, čímž se Popper vyhýbá relativismu, který by z takového pojetí plynul. Tyto požadavky jsou především:

1. základní tvrzení musí být zvláště snadno testovatelná
2. musí se jednat o tvrzení, na nichž se badatelé víceméně shodnou
3. neměli bychom přijímat „rozptýlená základní tvrzení“ - tedy ta, která nalézáme až během zaměřeného experimentu.

Aspekt konvencionalismu v základních tvrzeních nás brání před dogmatismem, neboť tím platí i pro tato tvrzení, že vůči nim musíme zachovávat jistou dávku kritiky a možnost revize.

Naše zkušenost tedy, přijmeme-li kritérium deduktivního testování, neospravedlňuje vědecké hypotézy, nezakládá jejich pravdivost, ani jim nedává jistotu, ale naopak může být pouze důvodem k jejich odmítnutí, falzifikaci. Vzhledem k tomu nemohou být ani obecné teorie zdůvodněné a jisté a zůstávají navždy pouze domněnkami, které mohou být kdykoli falzifikovány. I ve vědě je tedy třeba se vzdát jakéhokoli nároku na jistotu. Popper, ačkoli rezignuje na jistotu, neupadá však do relativismu, neboť všem hypotézám nelze připsat stejnou hodnotu, ale lze je navzájem porovnávat a určovat, které z nich se více přiblížily k pravdě (Popper k tomuto účelu používá pojmu „verisimilitude“)¹. Tím je také dána možnost pokroku ve vědeckém poznání. Popperův princip vědeckého bádání a možnost pokroku tedy vypadá takto: na počátku stojí problém (nikoli pouze pozorování, protože chceme-li něco pozorovat, musíme už vědět co), který se snažíme vyřešit zkusmo formulovanými hypotézami, ty poté ověřujeme testy, kterými se je snažíme falzifikovat. Pokud se nám podaří hypotézu falzifikovat, objevili jsme nový problém, který je základem formulace dalších hypotéz. Na tyto hypotézy jsou však kladeny určité nároky:

1. musí stejně dobře vyřešit všechny problémy, které vyřešila i předchozí, falzifikovaná hypotéza,
2. navíc musí vyřešit i nový problém, kterým byla falzifikována,

¹ Definici Popperova pojmu verisimilitude kritizoval P. Tichý (český překlad této kritiky In.: O čem mluvíme? Vybrané stati k logice a sémantice. Filosofía. Praha 1996). Popper pak na Tichého kritiku reaguje v Dodatku *XV

3. nové hypotézy také musí otevírat další, nové problémy, kterými by bylo možno falzifikovat je.

Cílem vědy je snaha o co nejobsažnější hypotézy a hypotéza je tím obsažnější, čím více je testovatelná, tj. čím více základních tvrzení zahrne pod svůj obsah. Je-li třeba se rozhodnout mezi dvěma hypotézami, řešícími stejný problém, navrhuje Popper opět určitá kritéria, podle kterých se řídit, chceme-li je porovnávat. Můžeme tak činit:

1. na základě testů, kterými byly prověřovány; lepší jsou ty teorie, které nejlépe „obstály“ v testech a byly testovány nejpřísnějšími způsoby

2. porovnáním množin základních tvrzení, Popper k tomu využívá vztahů dimenze (bohatost vztahů) a inkluze (vztah podmnožiny)

3. porovnáním stupňů přesnosti (čím je predikát přesnější, tím lépe), univerzálnosti (hypotéza se vztahuje na více předmětů) a jednoduchosti.

Jak bylo výše řečeno, vědecké teorie nemohou být v deduktivním systému nijak ospravedlněny, mohou se však „osvědčit“ (tj. obstát v empirických testech, které se je snažily falzifikovat). Popper pro toto osvědčení zavádí termín „koroborace“. Z takto uznané hypotézy ovšem neplyne žádný závazek, že bude platit i v budoucnu.

Vyvstává tu námitka, že s jistotou vědy padá, v systému, který Popper předkládá, i jakákoli predikativní schopnost vědeckých teorií, ačkoli právě ta je ve vědě (ale i našem praktickém jednání) zásadní. Proti této námitce však lze v rámci

O verisimilitude. In. Logika vědeckého bádání. Tichý, ačkoli odhalil Popperovu definici jako nekonzistentní, zcela tento pojem neodmítl a sám poukazuje k možnosti, jak jej definovat.

Popperova systému uvést argument¹, že dokud je hypotéza koroborována, v dané chvíli neexistuje žádný rozumný důvod, abychom její predikativní funkci nepředpokládali. Teorie nejsou zdůvodněné, ani zaručené, ale ani vyvrácené a je zcela racionální na jejich základě jednat.

Jestliže se pohybujeme v deduktivně-testovacím rámci vědecké metody, vyplývá z toho, že důležité pro vědecké bádání není, jak teorie vnikají, jak se ustavují apod.², důležité je, jakými testy byly prověřeny a jak jim odolávají. Popper na toto testování, má-li být vědecké, klade klíčový požadavek - požadavek intersubjektivit. Tím se dostáváme k jeho pojetí vědy jako „objektivní vědy“. Hodnota vědeckého tvrzení nespočívá ve stupni našeho přesvědčení o pravdivosti tohoto tvrzení, ale v testech, kterými jsme toto tvrzení prověřili a pokud tyto testy nelze reprodukovat, nemají pro nás žádnou výpovědní hodnotu. Požadavek objektivní vědy tak pro Poppera zpočátku znamenal, že jako vědecké se přijímají jen ty testy, které lze reprodukovat a pozorovat více subjekty. Později tuto charakteristiku zobecňuje a poznáním v objektivním smyslu označuje takové poznání, které je přístupné intersubjektivní kritice.

Popper tedy přísně rozlišuje mezi poznáním v „subjektivním“ a „objektivním“ smyslu. Poznáním v subjektivním smyslu se zabývaly klasické teorie poznání (Locke, Hume, Russell), pro vědecké poznání je však důležité poznání v objektivním smyslu. Subjektivní poznání je založeno na našich přesvědčeních a dispozicích. Takové poznání však nemůžeme označit jako vědecké. Do tohoto subjektivního poznání patří i obsahy naší

¹ Tomuto problému se věnuje např. Parusniková, Z v článku: Racionalita bez indukce. Filosofický časopis, č. 6 (2001), s. 997-1014

² Tento přístup Popper považuje za psychologismus.

bezprostřední zkušenosti, na nichž je založeno novopozitivistické pojetí. Pro analýzu vědeckého poznání je dle Poppera takové pojetí irelevantní. Pro teorii vědy je významné pouze poznání v objektivním smyslu - tedy to, které je intersubjektivně testovatelné.

K tomu, aby mohla být vědecká hypotéza intersubjektivně testována, musí být převedena ze subjektivního přesvědčení do objektivní podoby - musí být jazykově zformulována. Teprve poté ji můžeme testovat.

Empirická věda však netestuje jazykové formulace, ale jejich obsahy. Tyto obsahy se jazykovou formulací stávají nezávislými na subjektu, který je formuluje a předkládá ke kritice. Získáním autonomie pak obsahy vytváří novou skutečnost, svět 3. Tento svět je sice stvořen člověkem, ale poté se stává autonomním, vytváří vlastní problémy a může na člověka (jeho subjektivní myšlenkové pochody) zpětně působit. Idea objektivní vědy se tak z požadavku intersubjektivní testovatelnosti rozšiřuje¹ o předpoklad existence dalekosáhle autonomního světa 3. Takto pojatý svět 3 není nepodobný Bolzanovým „větám o sobě“, nebo Fregově 3.říši, nelze je však ztotožňovat. Popper svůj svět 3 totiž obohacuje o jakékoli výtvořiny člověka (např. umělecká díla) a předpokládá jeho proměnlivost. Naproti tomu Bolzano i Frege své projekty chápou v přísně logickém smyslu, a proto Bolzanovy věty o sobě a Fregovy myšlenky jsou věčné a neměnné. Jejich motivace je však s Popperovou stejná: oprostit teorii vědy od psychologismu.

Zatímco vědecké teorie formulují závěry, které je možno podrobit kritickým empirickým testům a na jejichž základě může

¹ Tento posun je zvláště zřetelný, srovnáváme-li Logiku vědeckého bádání a Objektive Erkenntnis

být teorie odmítnuta, ne-vědecké teorie k takovým testům neodkazují. Buď z toho důvodu, že tyto testy není možno ještě provést (při stávající úrovni poznání a techniky; např. evoluční teorie), nebo jsou tyto teorie formulovány tak, že jakoukoli falzifikaci vylučují (to jsou např. psychoanalytické teorie). Popper uznává, že je důležité nechat metafyzickým teoriím prostor, neboť mohou být prvními formami vědeckých teorií. „Možná, že jsem dostatečně nezdůraznil, že hlavním úkolem při delimitaci vědy a metafyziky je, aby se také metafyzice ponechal prostor. Člověk má mít možnost říci: to je zajímavý problém, bohužel ještě ne vědecký, nýbrž metafyzický. Možná, že se jednou dokonce stane vědeckým, v každém případě teď ještě vědecký není; lze však o něm přesto hovořit.“¹

Vyvstává zde tedy otázka, zda existuje nějaké minimální kritérium, které by umožňovalo porovnávat i tato ne-vědecká tvrzení. Takové kritérium se dle Poppera skrývá v koherenci. I metafyzická teorie musí být koherentní; a to nejen se stávajícím systémem vědeckých teorií, ale i konsekvence, které z ní lze odvodit, nesmí být navzájem v rozporu, tj. nesmí být z teorie možno vyvodit jakékoli tvrzení (tím nám jako nevhodné odpadají např. již zmíněné psychoanalytické teorie). Vždy lepší je navíc ta metafyzická teorie, která do svého informačního obsahu zahrne více problémů, je tedy schopná toho vyřešit více než teorie konkurenční. I mezi metafyzickými teoriemi je tedy možné vybírat.

Viděli jsme, že Popperův systém filosofie vědy je v určitých aspektech založen na konvenci, ta však v tomto systému nevede k relativismu, neboť ji lze vždy doplnit o určité nároky a ty

¹ Popper K. R., Lorenz K.: Budoucnost je otevřená. Vyšehrad. Praha 1997, s. 61

lze mezi sebou porovnat a ověřit tím, jak se osvědčují. Tyto nároky zachraňují vědu před relativismem, ačkoli nikde neslibují její jistotu. Popper se snaží dokázat, že „systém vědy není systém jistých tvrzení“¹. Důležité naopak je, abychom ke každému tvrzení přistupovali s jistou dávkou kritiky a nebáli se formulovat i odvážná, nepravděpodobná tvrzení, nelpěli dogmaticky na hypotézách a nesnažili se je za každou cenu bránit proti kritice. Neboť jen s tou se mohou otevírat nové problémy a hledat nová řešení, jen to umožňuje pokrok v poznání. V aplikaci tohoto přístupu na etiku či politickou filosofii Popper ukazuje, že toto je i cesta, jak se můžeme bránit dogmatismu, který může mít dalekosáhle zhoubné následky.

I samotné přijetí metody deduktivního testování hypotéz a principu falzifikace je pro Poppera pouze věcí konvence. Odmítá novopozitivistické „naturalistické“ pojetí, že metodologická pravidla jsou empirická – tedy o chování vědců. Uznává naopak, že výběr těchto metod závisí na cílech. Popperovým cílem bylo nalézt takovou metodu, která umožňuje vědecký pokrok. Poukazuje na to, že pojetí založená na indukci a verifikaci jsou pokroku spíše na škodu, neboť vedou k dogmatismu. Snažíme-li se totiž svá tvrzení verifikovat, jsme přirozeně nakloněni vidět spíše ta fakta, která je potvrzují a ostatní přehlížet. Často se pak stává, že přehlédneme problém, jehož řešení může hypotézu posunout dále a přiblížit ji tak více k hodnotě, již označujeme tradičním pojmem „pravda“. Někdy se dokonce snažíme dogmaticky bránit hypotézu a to i za cenu ztráty jejího výpovědního obsahu. Proti tomu je zde tedy požadavek kritičnosti. Požadavek jako ideál, kterým by se měli vědci řídit, usilují-li o pokrok ve

¹ Popper jako zastánce indeterminismu považuje vědu za otevřený systém, který není vystaven na pevných a jistých základech a jehož vývoj nelze předvídat.

vědeckém poznání. Popper však v tomto bodě své úvahy nekončí a myšlenku kritického testování znovu využívá, obohacenou o evoluční teorii, a určuje ji jako základ pokroku organismů vůbec a skrze to i za základní předpoklad možnosti vzniku světa 3.

I.3. Několik slov k Popperově kritice indukce

Aplikujeme-li deduktivní testování hypotéz na Popperovu kritiku verifikace, zdá se, že tu Popper neakceptuje svůj vlastní princip, neboť požaduje, aby indukce byla ospravedlněna racionálními důvody. Celá kritika indukce je pak založena na tom, že takové ospravedlnění není možné. Nicméně jsme již poznali, že Popper odmítá jakékoli ospravedlňování teorií jako způsob jejich hodnocení. Zdá se tedy, že tento požadavek (zdůvodnit princip indukce) je vznesen jen pro to, aby byla ukázána nemožnost jej splnit. Na svoji teorii pak tento požadavek Popper neaplikuje, neboť ji uznává jako konvenci.

Popper tedy kritizuje indukci z hlediska její justifikace, ale podíváme-li se na problém pozorněji, zjistíme, že tento postup není adekvátní. Popper správně vyvozuje, že má-li být možno nějaké obecné tvrzení justifikovat, pak musí platit indukce. Z toho ale nijak nevyplývá, že má-li platit indukce, musí být justifikována a ani to, že neplatí-li justifikace, neplatí ani princip indukce, neboť justifikace (pomocí verifikace) vyplývá z indukce za předpokladu pevné fundace ve zkušenostních tvrzeních (díky kterým může být verifikována). Neplatí-li předpoklad, že poznání lze justifikovat verifikací, nemusí s tím nutně padnout samotný princip indukce, ale jen předpoklad pevné fundace. Z toho vyplývá, že může existovat

takový princip indukce, z něhož nevyplývá justifikace, např. indukce, na jejímž základě můžeme tvořit domněnky, tedy indukce v Humově psychologickém smyslu¹.

Popperova kritika tak vede pouze k tomu, že nelze přijmout princip indukce tak, aby z něj vyplývalo, že jeho tvrzení lze justifikovat pomocí verifikace. Ta by totiž musela být aplikována i na samotnou indukci a to, jak jsme již viděli, vede k nekonečnému regresu. Taková indukce je navíc jako teorie falzifikována nalezením jakéhokoli tvrzení, které nelze justifikovat.

Veškerá tato kritika však nenutí k tomu odmítnout princip indukce beze zbytku. Můžeme jej např. považovat za princip, který tvoří hypotézy, nikoli jako nutně pravdivá tvrzení, ale jako domněnky, které poté lze deduktivně testovat. Hypotézy tak nemusí vznikat pouze ad hoc, ale na základě určitého vrozeného induktivního mechanismu. I sám Popper nakonec pracuje s takovým mechanismem - vrozené dispozice organismu jej vedou k tomu, že očekává ve světě podobnosti. Nicméně zůstává, že nic z těchto úvah se nedotýká Popperovy kritiky *indukce jakožto kritéria vědy*, což byl novopozitivistický předpoklad a ten se Popperovi podařilo vyvrátit. Jeho argumentace se ale nevztahuje na princip indukce v Humově psychologickém smyslu. Princip přenesení, který Popper používá v *Objektive Erkenntnis* jako argument pro neplatnost takto pojaté indukce, tak platí, ale vyvrací tím jen určitý způsob chápání indukce, tedy indukci, jejíž tvrzení lze verifikovat a s konečnou platností tak rozhodnout o jejich pravdě či nepravdě. Důležité tedy je, že indukce nevede ke

¹ Toto tvrzení rozvádí více Z. Parusniková ve svém příspěvku: Vyřešil Popper psychologický problém indukce? In: kol.: *Metoda – význam – intence*. Filosofia. Praha 2003

skutečnému novému poznání. Na jejím základě může vzniknout pouze domněnka, která musí být dále zkoumána, má-li být označena za poznání. Později Popper uznává, že princip podobný indukci může hrát roli při zapamatování poznatků. Pravé poznání je však, jak vyplynulo v předchozí části, založeno na zcela jiné metodě.

Celá tato úvaha se nesnaží zmenšovat význam Popperovy kritiky indukce, ale naopak chce ukázat, že i když Popperovo striktní antiinduktivistické stanovisko nepřijmeme, zůstává nesmírně důležité, že celý princip indukce odsunul Popper do sféry subjektivna - tedy, jako princip vědy, na niž aplikujeme požadavek objektivita, nemůže indukce uspokojivě sloužit.

Popperovo přeceňování pouze kritického zkoumání, založeného na snaze o falzifikaci se v pozdějším vývoji filosofie vědy ukázalo jako neudržitelné. Určitá nutnost poznání na základě indukce a především hlubší promýšlení a obhajoba vlastních tvrzení je ve vědě stále podstatná a v určité míře také nutná.¹

V souvislosti s kritikou Popperova systému logiky vědy je třeba se zmínit ještě o problému teoretických systémů. Popper chápe vědu spíše jako soubor tvrzení, než jakou soubor systémů tvrzení. Proto jeho metoda falzifikace může vést k eliminaci teorie. Naše teorie však nejsou tvořeny pouze samostatným tvrzením, ale často se jedná o konjunkce více tvrzení, a proto s falzifikací nemusí být vždy nutně vyřazena celá teorie, ale pouze některé z jejích částí. Popper se o tomto problému zmiňuje², ale více jej nepromýšlí.

¹ Z této kritiky vychází např. I. Lakatos a na podobném principu staví svoji teorii i T. Kuhn (existence „normální vědy“ proti revolučním změnám paradigmat).

² Popper, K. R.: Logika vědeckého bádání. Oikoymenth. Praha 1997, s. 56

II. TEORIE TŘÍ SVĚTŮ

Předchozí kapitola poukázala na to, jak z Popperova požadavku kriticizmu a objektivní vědy *vyvstává ontologický předpoklad existence světa 3*. Tato kapitola se zabývá popisem a analýzou tohoto předpokladu. Před touto analýzou je však třeba ještě rozvést motivaci vzniku koncepce světa 3.

Anticipace myšlenky světa 3 lze nalézt již v raných Popperových dílech, v Logice vědeckého bádání i v Otevřené společnosti a její nepřátelé. V Logice vědeckého bádání, jak již bylo naznačeno, objevuje se tento problém v souvislosti s požadavkem objektivní vědy, oproštěné od našich subjektivních přesvědčení či zkušeností. V druhém zmíněném díle můžeme nalézt určité anticipace v předpokladu působení lidských teorií (ideologií), i výtvorů obecně, na subjektivní myšlenkové pochody. Teorií světa 3 tak nemusel Popper nijak revidovat svůj systém. Naopak, lze do něj tuto teorii organicky včlenit, a ukázalo se, že je nosnou teorií, neboť nejen pomáhá řešit dané problémy, ale sama i určité problémy odhaluje.

Jejímu podrobnému promýšlení se však Popper začal věnovat až koncem 60. let. Inspirací k promýšlení této problematiky mu byla filosofická diskuse o ontologickém ukotvení abstraktních entit našeho poznání, která v tehdejší filosofickém prostředí nabývala na závažnosti. Popper svoje osobité řešení předkládá

především v dílech *Objective Knowledge* (1972) a *The Self and Its Brain* (1977, napsáno společně s J. Ecclesem).

Svět 3 jako svět abstraktních entit je v Popperově systému velmi úzce spojen se dvěma zbývajícími světy a nelze je pojímat izolovaně, k tomu už napovídá jejich označení¹: svět 1, svět 2 a svět 3. Celá koncepce je tedy založena na předpokladu, že v realitě můžeme rozeznat 3 od sebe se odlišující části (světy), které je nutno zkoumat odlišnými metodami. Tyto světy se vzájemně výrazně ovlivňují, v některých aspektech i překrývají. Jedná se o svět fyzikálních objektů - svět 1, svět našich psychických zážitků - svět 2 a svět 3: svět výtvorů lidského ducha, přesněji svět abstraktních obsahů těchto výtvorů.

V předchozí kapitole vyplynulo, že takové předpoklady patří v Popperově systému do metafyziky, jedná se totiž o tvrzení, ze kterých nelze odvodit žádnou třídu potenciálních falzifikátorů (tedy žádné základní tvrzení, související se zkušeností, které by mohlo teorii falzifikovat). Takové teorie i přes to lze mezi sebou porovnávat a klást na ně určité nároky, které byly předloženy v předchozí části. Jedná se o 2 zásadní:

1. požadavek koherence důsledků teorie i teorie samotné s vědeckými teoriemi,
2. požadavek, aby teorie vyřešila více problémů než konkurenční a aby nové i otevírala.

¹ Nejprve chtěl Popper tyto 3 různé části skutečnosti označit jako „první svět“, „druhý svět“ a „třetí svět“, ale od tohoto označení upustil z důvodů nežádoucích konotací právě u „třetího světa“ a přiklonil se k označení pomocí čísel. Čísla mimo jiné zachycují i stáří jednotlivých světů – nejstarší je svět hmotných věcí, pak svět individuálních myšlenkových procesů a nakonec až svět výtvorů lidského ducha.

K tomu lze předeslat, že Popperova teorie tří světů pomáhá řešit problém s ontologickým ukotvením abstraktních entit, které jsou obsahem našeho jazyka a tedy i našeho myšlení a otevírá nový pohled na problém těla a mysli a problém svobody člověka a jeho determinace. Tolik prozatím obecně k 2. bodu. Zda Popperův systém tří světů vyhovuje i podmínce 1., se ukáže až při jeho analýze.

Aby bylo možné se zabývat Popperovým pojetím světa 3, je nejprve nutné, charakterizovat světy mu předcházející, tedy svět 1 a svět 2.

II.1. Svět 1

Základem světa 1 jsou hmotné předměty - organické i neorganické. Popper však upozorňuje, že tím se rozsah pojmu světa 1 nevyčerpává, je třeba do něj zahrnout i abstraktnější pojmy jako elektromagnetická pole, síly apod.; tedy vše, co má schopnost působit na hmotné věci: „Hmotné věci: to je základný ústředný pojem skutočnosti a z tohto centra sa pojem šíri ďalej. Skutočné je všetko, čo na tieto predmety, hmotné veci môže *pôsobiť*. Tým sa voda a vzduch stávajú skutočnými a rovnako aj magnetická príťažlivosť, elektrická príťažlivosť a gravitácia; teplo a chlad i pohyb a stav pokoja.“¹ Svět 1 je tak světem fyzických objektů, stavů a procesů.

Již v části o Popperově filosofii vědy se ukázalo, že ani taková tvrzení není možné zařadit mezi vědecká tvrzení, neboť i v tomto případě se jedná o striktně existenciální tvrzení. Realismus tohoto typu tedy nelze dokázat ani odmítnout, lze pro

¹ Popper K. R.: Hľadanie lepšieho sveta. Archa. Bratislava 1995, s. 18

něj však argumentovat a lze jej tedy přijmout na základě zdravého rozumu. Popper realismus staví proti idealismu a dokazuje, že realistické pojetí se lépe potýká s problémy než pojetí idealistické. Základní Popperovy argumenty pro přijetí realismu a odmítnutí idealismu jsou tyto:

1. existuje věda, která usiluje o popis a vysvětlení skutečnosti, bez této skutečnosti by celá tato snaha byla absurdní, navíc by se s neexistencí reálného světa celá otázka pravdy stala bezpředmětnou

2. jazyk je podstatně deskriptivní - něco popisuje, skutečný nebo neskutečný stav věcí; popisuje-li neskutečný stav, pak je tento popis nepravdivý, ale jeho negace se stává pravdivým popisem skutečnosti

3. idealismus předpokládá, že vědomí stvořilo tento svět, člověk však ví, že není jeho tvůrcem.

Podle Poppera je tedy realismus racionální teorií a lze jej na základě zdravého rozumu akceptovat. Kritika, které bývá realismus podrobován, souvisí vždy se špatným pojetím teorie poznání, která je na realismu založena. Nahradí-li se tato teorie poznání jinou, nezůstává žádný rozumný důvod, proč realismus odmítnout.

Klasické realistické teorie poznání jsou založeny na předpokladu, že skutečný svět je pravdivě zobrazován v naší bezprostřední zkušenosti a omyly v jeho popisu pramení až z naší další aktivity (novopozitivisté se např. domnívali, že jde o chybné užívání jazyka).

Popper naproti tomu tvrdí, že neexistuje nic jako bezprostřední zkušenost, naše poznání není založeno na indukci, každé pozorování je již ovlivněno teoretickým hlediskem. Všechna smyslová data jsou již určité *interpretace* skutečnosti skrze

naše vrozené dispozice. Neexistuje tedy čisté zkušenostní poznání, v němž by se nám svět jevil takový, jaký skutečně je. V určitém směru ale na svět narážíme - při falzifikaci. Naše poznání tedy má určitý vztah ke světu. Ten ale nikdy nemůže být bezpředpokladový. Naše poznání tak nedochází k absolutně jistým závěrům, k pravdivému popisu světa. Můžeme se však přibližovat k pravdě - eliminací špatných teorií.

Dle Poppera je tedy racionální věřit v existenci světa, nelze o něm ale mít absolutně jisté poznání. Veškeré naše poznání je již ovlivněno teoretickým hlediskem - určitou předchozí interpretací světa. Popper tu vlastně dochází ke stejným závěrům jako filosofové, které řadíme do tzv. postanalytické¹ filosofie, tj. svět, jaký vnímáme, konstruujeme do jisté míry sami². Dle Poppera však tato konstrukce nemůže být zcela libovolná, neboť může být vždy doplněna intersubjektivní kritikou. Právě kritika, jak již bylo výše řečeno, zaručuje možnost pokroku v poznání. Skrze ni lze odmítnout určitou teorii jako nevyhovující a na základě objeveného problému navrhnout novou, která se díky překonání staré teorie opět posune blíže k pravdě. A tato možnost pokroku je dle Poppera právě tím, co nás chrání před relativismem. Rozdíl mezi nezávislou existencí vnějšího světa a naším způsobem poznávání realistické teorie poznání dosud přehlížely a z tohoto směru byl také realismus - právem - kritizován.

II.2. Svět 2

¹ Tento pojem předkládá J. Peregrin. Najdou se však filosofové, kteří s ním příliš nesouhlasí a doporučují mluvit spíše jen o transformaci analytické filosofie, než o zcela novém pojetí.

² viz. např. Davidsonovo „třetí dogma“.

Pod pojem světa 2 spadají všechny naše subjektivní zkušenosti, vědomé i nevědomé, tedy naše duševní stavy a události (jakékoli psychické pochody v našem vědomí). Existuje samozřejmě názor, že svět 2 je redukovatelný na svět 1. V reakci na tento názor Popper nejprve zdůrazňuje metodologickou nutnost tyto dva světy od sebe odlišit. Uvádí: „Ale tím [tj. rozlišením světa 1 a světa 2] chcem povedať iba toľko, že svet 1 a svet 2 sú rozdielne aspoň prima facie. Skúmanie ich vzťahov vrátane ich možnej identity je jednou z úloh, ktoré sa pokúšame zvládnuť, prirodzene, pomocou hypotéz. Ich verbálnym rozlíšením sa nič neanticipuje. Toto rozlíšenie má v podstate iba umožniť problémy jasne sformulovať.“¹ Popper tím nechce cokoli tvrdit o ontologii entit spadajících pod tento pojem. Na pozadí tohoto rozlišení má pouze lépe vyniknout to, co je myšleno světem 3, což je problematika, o niž jde Popperovi především. Později ale Popper toto metodologické stanovisko vystřídá stanoviskem skutečně ontologickým - entity světa 2 existují a jsou natolik odlišné od entit světa 1, že je pouze pomocí těchto entit nebude s velkou pravděpodobností možné popsat². Popper tuto neredukovatelnost předpokládá v souvislosti se svým pojetím evoluční teorie a emergence, o kterých bude pojednáno dále, stejně jako o neredukovatelnosti psychických stavů a procesů na stavy a procesy fyzické¹.

Popper přesnému vymezení světa 2 příliš pozornosti nevěnuje - i *The Self and Its Brain*, ačkoli se zabývá psychofyzickým problémem, má spíše než tento problém vyřešit, poukázat na to, že je třeba jej řešit v souvislosti se světem 3. Proto mohou

¹ Popper K. R.: *Hľadanie lepšieho sveta*. Archa. Bratislava 1995, s. 16

² To ovšem nepředpokládá, že procesy světa 2 nevyžadují určité procesy v mozku, tedy ve světě 1. Pouze je tím vyjádřeno, že tyto procesy nejsou na sebe beze zbytku redukovatelné.

v souvislosti s tím, co tvoří předměty světa 2, vzniknout jisté problémy. Například v článku² Pavla Cmoreje Popperov svet 3 čteme: „Svet 2 je zrejme kolektívnym či spoločenským vedomím, ktoré sa ako celok výrazne líši od psychického sveta každého jednotlivca.“ Autor článku k tomuto přesvědčení dochází na základě Popperovy definice světa 2 z Hľadanie lepšieho sveta. Zde Popper píše: „Je to [...] svet našich subjektívnych alebo osobných zážitkov, predovšetkým zážitkov ľudí.“³ Cmorenej k tomu uvádí: „Plurálom ľudí Popper dáva jasne najavo, že jeho svet 2 nie je mentálnym stavom jedného individua, ale svetom, ktorý každé individuálne vedomie ďaleko presahuje.“ A dále píše: „Nie je jasné ani to, akými väzbami sú poprepájané individuálne duševné svety. Mám na mysli väzby, ktoré by mali zabezpečovať celistvosť [kurzíva V. D.]sveta 2 a jeho pretváranie v čase.“⁴. Tady došlo k naprostému nepochopení toho, co má Popper na mysli pod pojmem svět 2. Cmorenej tu na kolektivní vědomí usuzuje z pouhého Popperova užití slova „ludí“, ale vůbec nebere v úvahu kontext, neboť ten jasně ukazuje, že Popper neužil tohoto slova v protikladu ke slovu „jednotlivec“, ale ke slovu „zvířata“, kterými pak pokračuje další odstavec: „Pravdepodobne majú zážitky aj zvieratá.“⁵ Popper tu na analogii, že i zvířata mohou mít určité zážitky, které můžeme považovat za nevědomé, poukazuje k tomu, že i tyto nevědomé zážitky, stavy „sa dajú prirátat k svetu 2“¹. Z Popperovy definice světa 2 tedy vyplývá, že tento svět se skládá ze subjektivních zážitků především lidí, ale mohli by do něj patřit i subjektivní zážitky zvířat, kdyby

¹ viz. část: II. 6. Psychofyzický problém

² In.: kol.: Metoda – význam – intence. Filosofía. Praha 2003, s 15

³ Popper K. R.: Hľadanie lepšieho sveta. Archa. Bratislava 1995, s. 16

⁴ kol.: Metoda – význam – intence. Filosofía. Praha 2003, s 14

⁵ tamt.

se jejich existence potvrdila, stejně jako do něj patří i nevědomé zážitky každého člověka. Svět 2 tak Popper chápe jako *souhrn* všech zážitků jednotlivců (jejichž individualitu a subjektivitu plně zachovává), nikoli jako novou vyšší celistvou entitu - kolektivní vědomí. Svět 2 je pouhý soubor plně subjektivních a individuálních procesů a stavů. Až to, že se v člověku vyvinula schopnost tyto individuální mentální stavy zobjektivnit v pojmové podobě, vedlo k možnosti výrazného propojení těchto stavů, jež vedla i ke vzniku světa 3. Tyto vazby tak zcela jistě patří do světa 3, neboť je umožňuje řeč, a nikoli do světa 2, jak se snažil ukázat autor článku.

II.3. Svět 3

Popperovy charakteristiky jednotlivých světů nejsou založeny na jejich přesných definicích, výčtech vlastností, které by tyto světy obecně měly mít apod., což může vést k nedorozuměním, jako např. u Cmoreje. Popper se ani nesnaží vést mezi jednotlivými světy přesnou hranici. Stačí mu jen to, že uvede co nejobecnější charakteristiku předmětů, které do nich patří a to tak, aby tato charakteristika dostačovala k pochopení základního rozdílu mezi jednotlivými světy. Na základě této charakteristiky pak rozvíjí dál svoji koncepci, pozornost zaměřuje především na vyjasnění problémů, které v souvislosti s ní vyvstaly a na problémy, které chce touto koncepcí vyřešit, aby tak bylo možné porovnávat jeho teorii s jinými. Tento Popperův přístup plně souhlasí s jeho odmítáním jakýchkoli snah o preciznější definice: „Vážně je třeba brát jen fakta a tvrzení

¹ tamt.

o faktech: teorie a hypotézy; problémy, které řeší a problémy, které nastolují.“¹

Obecná charakteristika světa 3 v Popperově stěžejním díle k této problematice, *The Self and Its Brain*, zní: „the word of the products of the human mind, such as stories, explanatory myths, tools, scientific theories (whether true or false), scientific problems, social institutions, and works of art.“²

Na první pohled se zdá, že pod svět 3 spadají velmi různorodé předměty a navíc většina těchto předmětů patří také ke světu 1. Tento aspekt není nějakou nedůsledností Popperovy koncepce. Pod svět 1 spadají předměty lidského ducha svojí hmotnou formou, svojí objektivizací. Pod pojem světa 3 patří naopak *obsahy* těchto objektivizací, ony zobjektivované myšlenky, tedy to, co zůstane zachováno i přes veškeré variace ve fyzických stránkách těchto předmětů. Při zevrubnějším pohledu na svět 3 tedy zjistíme, že se jedná o určité abstraktní entity, inteligibilia: „die Welt 3 ist die Welt der intelligibilia oder *Ideen im objektiven Sinne*; es ist die Welt der möglichen Gegenstände des Denkens; die Welt der Theorien an sich und ihrer logischen Beziehungen; die Welt der gültigen Argumente an sich und der ungültigen Argumente an sich; die Welt der Problemsituationen an sich.“³

Předměty světa 3 jsou tak předměty, které je možno zachytit prožitkem ze světa 2, tj. je možné z nich učinit obsah subjektivního myšlení. Přesto jsou tyto předměty světa 3

¹ Popper K. R.: *Věčné hledání*. Prostor. Praha 1995, s. 20

² „svět produktů lidské mysli, jako jsou příběhy, vysvětlující mýty, nástroje, vědecké teorie (ať již pravdivé nebo nepravdivé), vědecké problémy, společenské instituce a umělecká díla.“ [překlad V. D.] In.: Popper, K. R.: *The Self and Its Brain : An Argument for Interactionism*. London. Routledge, 1990, s. 39

³ „Svět 3 je světem inteligibilií, nebo idejí (myšlenek) v objektivním smyslu; je to svět možných předmětů myšlení; svět teorií o sobě a jejich logických vztahů; svět platných argumentů o sobě a neplatných argumentů o sobě; svět

autonomní entity, na subjektivním uchopení do jisté míry nezávislé. Tuto nezávislost zaručuje jejich objektivizace - hmotné nosiče, spadající do světa 1. Ty také zaručují intersubjektivitu světa 3.

V takto postaveném pojetí světa 3 vzniká otázka, zda sem patří pouze ty obsahy našich výtvorů, které lze uchopit pojmově, nebo zda sem patří i takové obsahy, které lze zachytit i jiným prožitkem ze světa 2, např. obsah obrazu, hudebního díla apod. Popper pro možnost, že do světa 3 tyto obsahy patří, ponechává určitý prostor, nikdy s nimi ale neoperuje. Na symposiu, zachyceném v knize *Budoucnost je otevřená*, říká: „Podle mého názoru je velmi důležité, možná přímo nejdůležitější, že *středem* [zvýraznila V. D.] světa tři je lidská řeč se svými zvláštními charakteristikami“¹. Z takového pojetí vyplývá, že pod pojem světa 3 spadají i jiné obsahy než obsahy jazyka. Tyto obsahy však, aby nebyly jen subjektivní² a bylo možné je porovnávat, musely by být zachyceny a sděleny jazykově. Je tedy evidentní, že zařazení těchto obsahů pod pojem světa 3 není bezproblémové. Popper se jimi však nijak nezabývá, neboť pro něj jsou relevantní obsahy, které lze jazykově zformulovat, protože ty mají největší vliv na svět 1 i 2.³ Můžeme tedy uzavřít, že pro Poppera tak předměty světa 3 tvoří abstraktní obsahy jazyka, ale nikoli obsahy, významy jednotlivých slov, ale celých teorií, problémových situací, argumentů.. Významy

problémových situací o sobě.“ [překlad V. D.] In.: Popper, K. R.: *Objektive Erkenntnis : Ein evolutionärer Entwurf*. Hoffmann und Campe. Hamburg 1984, s. 160

¹ Popper K. R., Lorenz K.: *Budoucnost je otevřená*. Vyšehrad. Praha 1997, s.68

² Intersubjektivní přístupnost je jeden z předpokladů světa 3.

³ Můžeme tedy předpokládat, že tyto obsahy uměleckých děl do světa 3 patří jen do té míry, do jaké je lze popsat v jazyce, dalšími aspekty (představami, asociacemi, pocity..., které vyvolávají) spadají pouze pod svět 2, hmotnou stránkou samozřejmě pod svět 1. Popper není ani proti myšlence řadit umělecká díla či instituce do dalších světů. Vše je jen otázkou terminologie.

jednotlivých slov jsou pro něj irelevantní¹, důležité jsou teorie a problémy, které s nimi vyvstávají.

Svět 3 bychom tedy mohli označit jako určitou významovou, duchovní sféru, přesahující jedince, neboť je intersubjektivní, která však vyžaduje určitý nosič. Popper v tomto směru mluví často o tom, že svět 3 jsou obsahy časopisů, knih a knihoven. Svět 3 je tak závislý na řeči, především na řeči psané, protože ta umožňuje širší a jasnější kritiku¹. Je však také evidentní, že řeč je zase zpětně závislá na světě 3, neboť by bez něj neobsahovala významy, které jsou jejím nejcharakterističtější aspektem. Popperova koncepce představuje tedy jistý druh platonismu, předpokládá specifický a do jisté míry autonomní svět významů. Lze však předkládat také jiná vysvětlení, ta se ovšem potýkají s dalšími problémy, kterým je schopna nejlépe čelit právě teorie objektivního světa významů. Tato pojetí jazyka a problémy s nimi spojené lze krátce shrnout:

1. Významem jazykového výrazu může být příslušný denotát, významem věty, určitý fakt. Takové pojetí se potýká s problémem tzv. propozičních postojů a s problémem, zda lze vůbec každý objekt světa pojmenovat.

2. Významy lze pojmout také v subjektivním smyslu, jako myšlenkové představy jednotlivých uživatelů jazyka. Takový přístup je však plně uzavřen v subjektivitě a naráží na zásadní problém - jak je tedy umožněna komunikace.

3. Významy jazyka mohou být také založeny na konvenci uživatelů jazyka, pak ovšem potřebujeme určitou analýzu toho, jak se tyto významy přenáší, to vede k předpokladům založení

¹ Snahy o preciznější definice významů označuje Popper jako „esencialismus“.

významů mimo úroveň jazyka. Takové pojetí však přináší zjednodušený pohled na jazyk, navíc i jeho vysvětlení lze prezentovat opět jen v jazyce, takže se ocitáme v kruhu nebo v nekonečném regresu (je-li postulován nějaký metajazyk).

Jak již bylo řečeno představuje Popperova koncepce jiné řešení - jistý druh platonismu. Od klasických teorií tohoto druhu se však odlišuje tím, že tyto platónské entity nejsou věčné a neměnné, ale mění se. Vzniká tu ovšem otázka, zda všechno naše možné, budoucí vědění není již obsaženo v jazyce - v jeho možnostech, v jeho významech; zda náš jazyk tedy plně nedeterminuje a nepředurčuje možnosti našeho poznání. Popperův argument proti této námitce je obsažen v samotném předpokladu vývoje jazyka: žádný dlouhodobější budoucí vývoj nemůžeme předvídat, možnosti jazyka nám nemohou být plně známy, tak jako nemůžeme znát všechny logické důsledky našich teorií. Navíc jen lidská aktivita může svět 3 rozšiřovat a její možnosti v tomto směru souvisí s netradičním uchopováním světa (se snahou formulovat co nejodvážnější teorie) a to, jak netradičně, nově bude svět v budoucnosti uchopen je opět nepředvídatelné.

V tomto směru je třeba zmínit i problémy, s nimiž se potýkají klasické platonistické teorie. Klasickým představitelem je G. Frege. V jeho teorii jsou významy zcela nezávislé na svých nosičích, věčné, pouze uchopované myslícími subjekty. V takové koncepci však vzniká problém v tom, jak jsou tyto abstraktní, věčné a neproměnné předměty uchopovány jednotlivými subjekty a další problém spočívá v jejich všeobecné (na čase a prostoru nezávislé) dostupnosti pro tyto jednotlivé subjekty.

¹ Není tím však jako nosič vyloučena ani mluvená řeč, v tomto směru jsou nosiče zvukové. Umožňují ovšem jen omezenou kritiku a mají omezené trvání. Uložení na materiální nosič se samozřejmě možnosti kritiky mnohonásobně zvyšují.

Zásadní Popperovou odlišností od takového klasického platonského pojetí je, že entity světa 3 stvořil člověk spolu s řečí a s ní je také může měnit. Přesto tyto entity vytváří vlastní, autonomní svět. Následující kapitola se tedy bude zabývat právě Popperovým spojením autonomie světa 3 a jeho částečné závislosti na člověku.

II.4. Existence a objektivita světa 3

Nejdůležitějším Popperovým argumentem pro to, že svět 3 skutečně existuje, je jeho schopnost působit na předměty světa 1 skrze svět 2. Připomeňme Popperovu definici toho, co je skutečné: „Skutečné je všetko, čo na tieto predmety, hmotné veci môže pôsobiť.“¹ Příklady působení světa 3 na svět 1 máme všude kolem sebe. Popper uvádí např. mrakodrapy, jejichž existence je založena na určité teorii, která uvedla do pohybu lidská těla, stroje apod. Tato teorie tak skrze uchopení subjektivním prožitkem ve světě 2, působila na svět 1 a velmi výrazně jej změnila. Jako další příklad uvádí Hertzovy vlny a rádiové vysílání. Z tohoto příkladu Popperovy vyplývá, že objekty světa 3 jsou skutečné a svět 2 je prostředníkem mezi světem 1 a světem 3. Svět 1 tedy není kauzálně uzavřen vůči světu 2 a 3.

Jako další argument pro existenci světa 3 a zároveň také pro jeho autonomii uvádí Popper myšlenkový experiment se zničením knihoven²:

1. Jsou zničeny všechny naše nástroje a naše subjektivní vědění o nich, ale zůstaly zachovány knihy a také naše

¹ Popper, K. R.: Hľadanie lepšieho sveta. Archa. Bratislava 1995, s. 18

² In.: Popper, K. R.: Objektive Erkenntnis : Ein evolutionärer Entwurf. Hoffmann und Campe. Hamburg 1984

subjektivní schopnost se z nich poučit. Civilizace může být za těchto podmínek v relativně krátkém období obnovena.

2. Je zničeno nejen naše subjektivní vědění a nástroje, ale i knihy. Pak nemáme z čeho čerpat vědění a civilizace na dlouhá staletí zanikne.

Tento myšlenkový experiment vede Poppera opět k tomu, že abstraktní entity, zakódované v knihách musí skutečně existovat, neboť je možné jimi měnit svět 1, dokonce znovu vystavět naši civilizaci. Takto existující abstraktní entity, mají však určitou nezávislost na subjektech, kteří je uchopují, existovaly by, i kdyby lidstvo zaniklo.

Pokud tyto entity nezávisle existují, mají i vlastní strukturu. Tato struktura může být dokonce odlišná od té, která byla tvořícími subjekty plánována. V této struktuře mohou být obsaženy i nezamýšlené logické důsledky (nejen ve formě nových teorií, ale i problémů), které vznikly současně s touto strukturou. Tyto problémy pak mohou mít značný význam na další rozvoj poznání¹.

Pro obhajobu existence těchto nezamýšlených důsledků uvádí Popper příklady ze světa čísel: málokdo by pochyboval o tom, že čísla jsou lidským výtvozem, a přesto tento lidský výtvor ukrývá v sobě různé možnosti kombinací, které původně vůbec nebyly zamýšleny, ale které v tomto systému existovaly a existují, neboť byly stvořeny spolu s ním jako nezamýšlený důsledek. Příkladem může být problém s nejvyšším prvočíslem. Tento problém se objevil až v samotném systému čísel, který již dávno existoval. Nikdo ho tedy do tohoto systému nepřidal, byl pouze

¹ Tento Popperův závěr úzce souvisí s jeho filosofií vědy, v níž upozorňuje, že nikdy nemůžeme znát všechny logické důsledky svých teorií. V etice pak tento závěr vyznívá tak, že nemůžeme znát všechny důsledky svého

objeven. Některé problémy tak nemusí být lidem vůbec známy, tj. nemusí být zároveň obsahy světa 2, přesto ve světě 3 již existují. Důkazem jejich existence je opět jejich vliv na svět 2 a skrze ten i na svět 1: tyto problémy ovlivňují subjektivní myšlenkové pochody těch, kteří takové problémy řeší, a tím mohou mít vliv i na svět 1, např. jejich zápisy na papír. Tento příklad tedy opět poukazuje k autonomní existenci světa 3.

Svět 3 byl tedy vytvořen člověkem díky tomu, že člověk dokázal dát svým subjektivním stavům určitou intersubjektivně vnímatelnou podobu, vynalezl hmotný nosič - jazyk, díky němuž přestaly být tyto předměty subjektivními a staly se nezávislými na subjektu, který je stvořil, získaly autonomii. Tím však také jiný člověk získal možnost je uchopit svým prožitkem ze světa 2 (a spolu s tím získal i možnost je kritizovat). Ve chvíli uchopení myšlenkovými schopnostmi subjektu se tyto předměty stávají opět předměty subjektivních aktů. Jak již bylo naznačeno v I. části, lze díky odlišnosti světa 2 a světa 3 rozlišit 2 druhy poznání:

1. poznání v subjektivním smyslu (předměty našeho vědomí, charakterizované např. „já věřím..“, „domnívám se..“)

2. poznání v objektivním smyslu (objektivní obsahy myšlení, nezávislé na tom, zda je někdo drží ve vědomí, nezávislé na myslícím subjektu).

Popperova teorie poznání tedy nezůstává v subjektivismu, ale díky pojetí světa 3 jako objektivních myšlenkových obsahů je možné jej překročit. Tento objektivní svět obsahů pro Poppera zaručuje možnost, že naše teorie mohou být srovnávány,

jednání. Proto se v obou případech můžeme mýlit. Důležité tedy je, abychom v obou případech byli přístupni kritice.

kritizovány, rozvíjeny.. což je základní předpoklad pokroku poznání.

Důležitý je v Popperově pojetí i nosič, který má objektivní obsahy nést a kterým se stal jazyk. Tyto objektivní obsahy vznikly spolu s jazykem a s ním se také proměňují, vyvíjejí. Svět 3 tak není zcela autonomní, neboť je v určitém směru závislý na světě 1, protože jeho předměty vyžadují hmotné nosiče; s celým jejich zánikem by zanikl i svět 3. Přesto je tento svět také autonomní, neboť vytváří své vlastní problémy, kterými opět působí na svět 2 a svět 1. Svět 3 je tak jistá objektivní skutečnost, která existuje nezávisle na jednotlivých subjektech (do niž se vlastně rodíme), ale kterou můžeme přetvářet.

Jak jsme již viděli v části o Popperově filosofii vědy, akcentuje Popper především objektivní charakter předmětů světa 3¹. Právě svět 3 tvoří rámec, v němž se pohybujeme svými subjektivními pochody, neboť veškerá naše myšlenková činnost spočívá v jazyku, tedy v našem zacházení s autonomními předměty světa 3. Popper tedy předpokládá, že některé problémy nevytváříme, spíše je odkrýváme, a v tom smyslu existují ještě před svým objevením. Zde je však třeba opět upozornit, že tím se množina problémů nevyčerpává². Popper tím upozorňuje pouze na *určitý stupeň* autonomie předmětů světa 3. Předpoklad, že všechny problémy by již existovaly ve světě 3 by vedl k důsledku, že všechny problémy musely vzniknout ve chvíli vzniku světa 3 a lidé je již jen objevují. Tento závěr je ovšem i pro samotný

¹ K tomu, např. název přednášky v Objektive Erkenntnis: Erkenntnistheorie ohne ein erkanntes Subjekt (Teorie poznání bez poznávajícího subjektu).

² Toto přehlédla např. Z. Parusniková v textu: Kritický racionalismus a jeho vyústění. Zde píše: „Popper sice explicitně propaguje problémovou tvořivost subjektu poznání, ale svou koncepcí apriorní existence *všeho* vědění ji de facto popírá.“ s. 35

Popperův systém nepřijatelný, protože by z toho plynulo, že nemůžeme vytvořit např. žádnou novou normu pro své chování, které se má přizpůsobit nově vzniklým společenským podmínkám. Všechny normy by již měly být obsaženy ve světě 3. To by ovšem vedlo k uzavřenému systému světa 3¹, tedy k uzavřeným možnostem našeho poznání, což, jak již bylo probráno v části II. 3., je důsledek pro Poppera nepřijatelný. Navíc celá jeho teorie světa 3 je založena na předpokladu emergence, která zase předpokládá indeterminismus.

V tomto směru tedy musel Popper autonomii světa 3 omezit a přiznává jí pouze určitý stupeň. Pro další pokrok a vývoj tohoto světa, je i v Popperově systému náš myšlenkový svět nepostradatelný. Je to stále jen člověk, kdo entity světa 3 vytváří, uchopuje, používá, srovnává, kritizuje.. tedy umožňuje vývoj světa 3. Svět 3 potřebuje svět 2 ke svému dalšímu vývoji, nikoli však k další existenci, neboť tu převzali hmotné nosiče.

Objektivní charakter světa 3 umožňuje naše uchopení jeho předmětů, tedy to, že je můžeme zkoumat, analyzovat jejich strukturu, porovnávat, kritizovat. Platí to nejen o teoriích, které, jak bylo zřetelné v 1. části, můžeme podrobovat kritickému zkoumání a vybírat tak, která se nejlépe osvědčí. Ale platí to i o institucích a jejich fungování, o lidských mravních hodnotách a také o uměleckých dílech, která bývají často považována za subjektivní projevy lidského ducha.² Zde je ukryt význam světa 3 nejen pro teorii vědy, ale hlavně i jeho význam

¹ Dokonce by tento předpoklad vedl i k uzavřenosti světa 2, světa našich myšlenkových pochodů, neboť předpokládá, že nevznikne nějaký zcela originální a nový způsob myšlení, který by např. určitý předmět světa 1 mohl uchopit jinak a vytvořit o něm zcela jiné vědění.

² Popper takové pojetí umění (založené na předpokladu, že umělecké dílo je subjektivním výrazem individuálního umělce a jako takové často není možno jej plně pochopit a vzpírá se tedy objektivnímu zkoumání) zásadně odmítá. Velmi zajímavé by v tomto směru mohlo být srovnání Popperova světa 3 a literárněvědné teorie Umberta Eca, který

pro oblast uměleckou, politickou a morální. Ani hodnoty, ačkoli je vytváří člověk, nejsou libovolné, ale objektivní a my je můžeme zkoumat, porovnávat, kritizovat a díky tomu určovat, které z hodnot jsou lepší. Popper je zásadně proti hodnotovému relativismu. Svým pojetím dává i odpověď, proč není dosud uspokojivě vyřešen dlouhodobý spor o to, zda hodnoty, jsou objektivní nebo subjektivní a mají-li si tak nárokovat absolutní, nebo relativní platnost. Hodnoty jsou totiž jak subjektivní (vytvořeny člověkem, který je může měnit), tak objektivní (lze je mezi sebou porovnávat).

II.5. Vznik světa 3. Evoluční teorie. Emergence

V Popperově systému není tedy svět 3 věčný, jako např. Fregovy myšlenky, ale byl v určitém čase stvořen. Proto je třeba tento vznik vysvětlit. Popper k tomu využívá evoluční teorie a pojmu emergence.

Evoluční teorii, ačkoli ji zařazuje také do metafyzických teorií, zastává Popper proto, že je to dosud jediná teorie, která je schopna vysvětlit vznik organismů. Není dosud známa žádná konkurenční teorie, která by k evoluční vytvářela alternativu.

Emergence (pojem používaný spíše v biologii než ve filosofii) znamená, že ve vývoji může kdykoli dojít k nečekanému a nepředvídatelnému vzniku něčeho zcela nového, co v předchozím nebylo obsaženo. Popper pro emergenci argumentuje v souvislosti se vznikem materiálního světa: i v jeho vývoji docházelo k takovým změnám, které jsou nepředpověditelné - např. i kdybychom znali vše o fázi, v níž existovaly jen atomy, neměli

také předpokládá samostatnost literárního díla a jeho nezávislost na autorovi, a tedy schopnost vytvářet vlastní problémy.

bychom nic, co by mohlo ukazovat k tomu, že tyto atomy budou schopny vytvářet molekuly a už vůbec bychom nemohli nic vědět o možnostech, které toto spojování atomů do molekul v sobě nese. Je tedy třeba předpokládat, že schopnost spojování atomů do molekul se vynořila emergentně, jako zcela nová vlastnost, již není možné předvídat.

Dále Popper pro emergenci argumentuje v souvislosti s naším poznáním a nemožností redukce určitých procesů na procesy jiné. Velmi podrobně analyzuje v tomto směru pokusy o redukci ve vědě, např. snahu vysvětlit biologii chemií a chemii fyzikou. Ukazuje však, že všechny tyto snahy narazí nakonec vždy na určitý problém, díky němuž se úplná redukce dosud nikdy nezdařila.

Popper však uznává, že věda usiluje o redukci (čím více rozmanitých jevů zahrne pod určitý zákon, tím lépe). Z metodologického hlediska je tato snaha nesmírně důležitá, díky ní se odкрыly nové problémy, a proto redukční teorie Popper považuje za velmi přínosné hypotézy. Stále ovšem platí, že i redukční teorie jsou jen hypotézami, a proto, v rámci konkurenčního boje teorií, by se dle Poppera mělo pěstovat i stanovisko opačné. Díky této redukci se totiž v mnohém zanedbávali určité oblasti, které byly redukovány, ale i ty by se měly rozvíjet. Popper je proto pro vědecký pluralismus, a tedy - v souladu se svojí teorií poznání a pokroku - aby byly navrhovány odvážné teorie i k problémům, které se dosud zdají nepřekonatelné.

Lze tedy předpokládat že na principu emergence vzniklo mnoho aspektů dnešního světa. Za nejdůležitější Popper považuje:

„(a) The "cooking" of the heavier elements (other than hydrogen and helium which are assumed to have existed from the first big bang)

- (b) The beginning of life on earth (and perhaps elsewhere)
- (c) The emergence of consciousness
- (d) The emergence of the human language, and of the human brain."¹

Ve své teorii se tedy Popper nevěnuje jen vzniku světa 3, ale i vzniku života vůbec. Společně s životem totiž povstaly problémy a nutnost jejich řešení, což se stalo později základem světa 3. Pro vysvětlení jeho vzniku je tedy nutné se zabývat i evoluční teorií s ohledem na vývoj života.

Základním problémem se vznikem života se stal samozřejmě problém přežití. Řešení problémů souvisejících s přežitím nemuselo být vědomé. Vědomí se vynořilo až mnohem později a teprve v souvislosti s ním vznikl svět 3. Vědomí se dle Poppera mohlo objevit v podobě anticipace úspěchu či neúspěchu, díky aktivitě organismů a neustálému řešení problémů.

Popperovo pojetí vývoje organismů úzce souvisí s jeho pojetím vývoje poznání. Viděli jsme již v části o Popperově filosofii vědy, že problém pokroku se pro něj v této oblasti jeho zájmu stává postupně ústředním problémem. Stejnou důležitost má tento problém i v teorii světa 3. Ve filosofii vědy vypadalo řešení tohoto problému následovně: na počátku každého bádání je určitý problém, který se snažíme řešit pokusnými teoriemi. Tyto teorie jsou dále testovány ve snaze nalézt chybu teorie, falzifikovat ji. Teorie může být falzifikována, čímž je objeven nový problém, nebo se objeví

¹ „(a) „Vaření“ těžkých prvků (jiných než vodík a helium, u nichž se existence předpokládá od prvního velkého třesku)

(b) počátek života na zemi (a asi kdekoli jinde)

(c) emergence vědomí

(d) emergence lidského jazyka a lidského mozku.“ [překlad: V. D.]

In.: Popper, K. R.: The Self and Its Brain : An Argument for Interactionism. London. Routledge, 1990, s. 27

taková teorie, která je prozatím koroborována. Tato teorie musí splňovat vždy 3 podmínky, z nichž jedna je, že teorie otevírá nový problém, čímž ji lze testovat za účelem ji vyvrátit na vyšší úrovni. Poznání se tak nedostává k jistotě, ale může se vyvíjet k pravdě. Tento postup zaručují především problémy, které se objevují spolu s hypotézami a posouvají je na vyšší úroveň univerzálnosti a přesnosti. Obecný obraz pokroku poznání zachycuje Popper ve schématu:

$$„P_1 \rightarrow VT \rightarrow FE \rightarrow P_2$$

P_1 ist hier das *Problem*, von dem wir ausgehen, *VT* (die „vorläufige Theorie“) ist die phantasiereiche, vermutete Lösung, auf die wir als erste kommen, z.B. unsere *vorläufige Interpretation*. *FE* (die „Fehlerelimination“) besteht in einer strengen kritischen Prüfung unserer Vermutung, unserer vorläufigen Deutung: Sie besteht beispielsweise in der kritischen Verwendung von Dokumenten als Beweismaterial; haben wir in diesem frühen Stadium mehrere Vermutungen zur Verfügung, dann besteht die kritische Prüfung auch in einer kritischen Diskussion und vergleichenden Beurteilung der konkurrierenden Vermutungen. P_2 ist die Problemsituation, die sich aus unserem ersten kritischen Versuch zur Lösung des Problems ergibt. Sie führt zu einem zweiten Versuch, *und so fort*.“¹ Toto schéma vývoje poznání aplikuje Popper na vývoj organismů vůbec.

¹ „ P_1 je tu problém, od kterého vycházíme, *VT* (předběžná, pokusná teorie) je nápaditým, předpokládaným řešením, na které přijdeme jako první, např. naše první *předběžná interpretace*. *FE* (eliminace chyb) spočívá v přísně kritickém zkoušení našich domněnek, našich předběžných výkladů: spočívá např. v kritickém výkladu dokumentů jako důkazních materiálů; máme-li v tomto předběžném stadiu více domněnek k použití, potom spočívá kritická zkouška také v kritické diskusi a srovnávacím posouzení konkurujících si domněnek. P_2 je problémová situace, která vyplynula z našeho prvního pokusu o řešení problému. Ona pak vede k dalšímu pokusu a tak dále. [překlad V. D.] Popper, K. R.: Objektive Erkenntnis : Ein evolutionärer Entwurf. Hoffmann und Campe. Hamburg 1984, s. 170

Každý organismus řeší jednotlivé situace tak, že ve chvíli, kdy jeho jednání nevede k očekávanému výsledku (cíli) - tedy vyskytne se problém - vytvoří si k řešení tohoto problému nové teorie, na jejichž základě jedná a tímto jednáním je prověřuje. Přitom se špatné teorie eliminují, a to buď úplnou eliminací špatných forem, nebo vývojem systému kontrol.

Organismus těmito teoriím přizpůsobuje nejen své jednání, ale přizpůsobují se mu i orgány, tj. mění se tak, aby dosáhly očekávaného cíle. I orgány jsou tak dle Poppera hypotézy, které měly co nejlépe vyhovovat určitým cílům.

Poznání organismu tedy vždy začíná určitým problémem - snaha organismu nevedla k očekávanému cíli. To Poppera vede k předpokladu, že organismy musí mít určitá vrozená, apriorní očekávání, která vytváří ono předzkušnostní (ve filosofii vědy: teoretické) hledisko, kterým je ovlivněna každá další zkušenost. Tímto očekáváním je u člověka (a je samozřejmě možné, že i u jiných živočichů) např. očekávání pravidelností ve světě, v němž žijeme. Ve chvíli, kdy očekávaná pravidelnost nenastane, vzniká problém, který je základem pro změnu jednání, tedy pro tvorbu nových domněnek, a tedy pro možnost pokroku. Tato vrozená očekávání nejsou tedy apriori platná. Jako příklad uvádí Popper kojence, jenž má očekávání, a tedy hypotézu, že o něj bude pečováno, ale může být odložen. V tom se dle Poppera mýlil Kant, který apriorní poznání považoval za pravdivé.

Popper tedy nezastává klasický darwinovský pohled na evoluci, který spočívá v předpokladu pasivního organismu, jenž se vyvíjí na základě náhodných mutací a geneticky je pak přejímá. Proti takové představě evoluce Popper staví představu jinou - lamarckovskou, založenou na aktivitě organismu. Organismus je aktivní, přizpůsobuje si své prostředí, nepřijímá

pouze pasivně impulsy z okolí, ale snaží se toto okolí si přizpůsobit na základě určitých hypotéz. Tato změna okolí pak působí i na jiné organismy, které musí v reakci na ni změnit své chování, tedy vytvořit hypotézu, která dané situaci bude opět vyhovovat. Tak se hypotéza mezi organismy rozšiřuje dál. Ačkoli jsou pokroky organismu v mnohém náhodné (postupuje se metodou pokusu a omylu), může se stát, že organismus objeví určitý nástroj a ten urychlí jeho vývoj.

Tento předpoklad urychlení vývoje je v Popperově koncepci velmi důležitý, neboť on je základem vzniku světa 3. Popper jej označuje jako „downward causation“¹ („sestupná kauzace“) a je to předpoklad zastávaný i mezi biology. Tuto myšlenku formuluje také např. K. Lorenz, který tento princip označuje jako „fulgurace“. Upozorňuje, že evoluce nemohla vzniknout na základě náhodného výběru, neboť by tak probíhala mnohem déle, než by se dostala do stadia, v němž se momentálně nacházíme. Musel na ni být činen tlak „shora“ (fulgurace) - vzniklo něco zcela nového, co začalo vytvářet tlak a urychlilo evoluci. Organismus tak může být zpětně ovlivňován i tím, co již objevil.

Popper předpokládá, že tímto nástrojem, který umožnil rozvoj lidské myšlení, byla řeč. Řeč vznikla jako nezamýšlený produkt lidského jednání a mnohé z předmětů světa 3 - knihy, teorie, argumenty ... - jsou zase nezamýšleným produktem řeči.. Řeč je také pouze hypotéza, která byla vytvořena k tomu, aby si člověk mohl lépe přizpůsobit své prostředí. Tato hypotéza obstála v kritickém ověřování, neboť se ukázalo, že je vhodným nástrojem, aby dosáhla toho, k čemu byla vytvořena. Řeč se tak stala základním nástrojem k uchopení světa. A tak, jako každý

¹Popper tento termín převzal od D. T. Campbella: “Downward Causation“ in Hierarchically Organized Biological Systems. In.: AYALA & DOBZHANSKY (1974), s.179-186

jiný výtvar lidského ducha, i řeč nabyla objektivní povahy a svými vlastnostmi se stala základem pro vznik světa 3, v jeho pravém slova smyslu. Svět tak mohl být uchopen pojmově a naše myšlení se touto možností začalo rychle rozvíjet. Dnes veškerá naše myšlenková činnost spočívá právě v zacházení s předměty světa 3 - s obsahy řeči.

Řeč se v našem vývoji tedy objevila emergentně, její vývoj nebylo možné předvídat. Popper se snaží odhalit, co z řeči činí tak vhodný nástroj pro přizpůsobování si okolí. V tomto směru se nechal inspirovat teorií Karla Bühlera, který odhalil v řeči tři její základní funkce a Popper k nim dodal čtvrtou, kterou považuje za důvod toho, proč se řeč stala tak efektivním nástrojem. Bühler rozlišuje v řeči funkci expresivní, signální (neboli spouštěcí) a deskriptivní. O expresivní funkci mluví v tom smyslu, že řeč je především prostředkem vlastního vyjádření. Signální (neboli spouštěcí) funkce pak odkazuje k očekávání, že na řeč bude někdo reagovat (řeč u někoho druhého spustí, vyvolá reakci). Tyto dvě nižší funkce řeči můžeme nalézt i u zvířat. Nenalezneme však ve zvířecí řeči třetí funkci - deskriptivní, ta činí lidskou řeč unikátním výtvozem. Tato funkce totiž odkazuje k tomu, že řečí můžeme něco popisovat, tedy zobrazovat stav věcí, situací a dějů. Na tuto poslední funkci, jak Popper připomíná, se často zapomínalo, ale je to právě ona, která uvádí řeč do souvislosti s vnějším světem a tedy i s pravdou. Cílem je totiž zobrazovat něco, co může být pravdivé. V této souvislosti upozorňuje Popper na to, že důležitou roli ve vývoji řeči hrála lež. Ve chvíli, kdy mohla být výpověď užita nepravdivě, objevuje se před člověkem problém pravdy, tento problém umožnil kritiku a s ní i to, že se mohly

vyvíjet problémy. Pravda se po čase stává ústřední hodnotou světa 3.

Popper tyto tři funkce řeči doplňuje ještě o další, argumentativní funkci¹. Ta tvoří základ veškerého kritického myšlení, na němž je založen pokrok v našem poznání. S možností vědomé kritiky se začalo velmi rychle rozšiřovat naše poznání, neboť kritika umožnila vědomou selekci našich teorií. Přirozený výběr byl tedy doplněn dalším výběrem, výběrem vědomé kritiky. Tím začíná skutečně lidské poznání. Popper často v tomto směru uvádí příměr s amébou a Einsteinem: „Der Unterschied zwischen der Amöbe und Einstein besteht darin, dass beide zwar die Methode der Versuch und Irrtumselimination anwenden, aber die Amöbe nicht gern irrt, während Einstein gerade davon angezogen wird: Er sucht bewusst nach seinen Fehlern, in der Hoffnung, aus ihrer Enddeckung und Elimination etwas zu lernen.“²

V tom je založen rozdíl mezi výtvořky nám dosud známých organismů, které si, tak jako člověk, aktivně přizpůsobují svět, a tím, co Popper označuje jako svět 3. Některá zvířata dokázala vytvořit vysoce strukturovaná díla (jako příklad uvádí Popper termitiště, či vosí hnízda), ale ta tvoří pouze předstupeň ke světu 3¹. Tím, že zvířata nedokážou svět uchopit pojmově, nemohou vědomě kritizovat své jednání, své teorie a nemohou tak ani vytvořit svět 3 a působit na hmotný svět i na sebe navzájem v takové míře jako člověk. Na zvířata působí v mnohem větší míře vnější svět a v mnohém určuje jejich chování, zatímco člověk své

¹ To ovšem neznamená, že jsou tím všechny funkce řeči vyčerpány. Popper však uvažuje jen o těch, které jsou relevantní pro jeho teorii.

² „Rozdíl mezi amébou a Einsteinem spočívá v tom, že oba sice používají metodu pokusu a eliminace chyb, ale améba se nechce mýlit, zatímco Einstein je váben právě tím: on vědomě hledá své chyby a doufá, že se z jejich odkrytí a eliminace něco naučí.“ [překlad V. D.] In.: Popper, K. R.: Objektive Erkenntnis : Ein evolutionärer Entwurf. Hoffmann und Campe. Hamburg 1984, s. 71

chování určuje sám, protože je schopen své jednání reflektovat a kriticky hodnotit², neboť vytvořil řeč, tedy svět 3. To je základní rozdíl mezi člověkem a zvířaty.

II. 6. Psychofyzický problém

Popperova teorie světa 3 je teorií, která je sama nejen velmi nosná, ale poukazuje také k možnému řešení dalších problémů. Jedním z nich je problém psychofyzického dualismu. Popper v souvislosti s tímto problémem vytyčuje novou cestu, kterou by se měly úvahy o tomto problému ubírat. Nepředkládá tedy žádné hotové řešení, ale poukazuje pouze k možnému způsobu, jak k tomuto problému přistupovat. Tímto možným přístupem je dle něj interakcionismus.

Tak, jako v každé oblasti jeho bádání, i v této se Popper potýká s konkurenčními teoriemi. V této oblasti je však jeho kritika velmi důležitá, neboť pojetí, které zastává, není ve filosofii 2. poloviny 20. století, kdy se tato problematika dostávala do centra filosofického zájmu, příliš rozšířeno.

Nejrozšířenějším přístupem k této problematice se staly teorie vycházející z behaviorismu, ale určitým způsobem jej modifikující. Jedná se o teorie, v nichž jsou psychické entity považovány buď za zcela shodné s entitami fyzickými (fyzikalismus), nebo mysl jsou pouze dispozice k chování (G. Ryle), nebo lze k tomuto problému přistoupit tak, že jej zcela eliminujeme s poukazem na to, že předpoklad existence

¹ Zde máme mimo jiné opět důkaz toho, že Popper umělecká díla řadí ke světu 3 jen do té míry, do jaké je lze uchopit pojmově. Svět 3 tedy skutečně tvoří výhradně jazykově zachytitelné obsahy.

² Kriticky zhodnotit je člověk schopen i normy, které přijímá za své a kterými se poté řídí ve svém jednání. Popperovu pojetí etiky dále věnuji samostatný oddíl.

psychických entit vyplývá pouze z nesprávného užívání jazyka, neboť užíváme psychologické pojmy, ale není žádný racionální důvod předpokládat, že se za těmito pojmy skrývá něco v realitě. Tento poslední přístup bývá označován jako psychofyzický eliminativismus (Quine, Feuerabend).

Dalším přístupem k této problematice je naopak psychismus, který je však již překonán a nevěnuje se takovému pojetí příliš prostoru.

Posledním, k Popperovu pojetí konkurenčním, pohledem na tento problém je psychofyzický paralelismus či epifenomenalismus, který předpokládá existenci psychiky, nepřikládá jí však žádnou možnost působit zpětně na fyzické procesy. Mysl je tak v tomto pojetí pouze určitá zvláštní vlastnost fyzických stavů či procesů (D. Davidson, J. Searle), nebo kauzální funkce (H. Putnam).

Metodologický argument k odmítnutí redukčních teorií byl již naznačen. Jde především o to, že redukcí vědomí na fyzikální procesy se nic nezíská a problémy, které jsou předpokladem vědeckého pokroku, se tím spíše zatemňují. Popper však dále kritiku těchto teorií promýšlí.

Argumentace proti panpsychismu vychází z předpokladu zdravého rozumu a existence materiálních věcí. Je tedy spíše na tomto přístupu, aby ukázal svoji oprávněnost, což se ovšem nikdy zcela nepodařilo. Tento přístup také není běžně zastáván.

Více pozornosti je však třeba věnovat redukcí psychických entit na fyzické, neboť tento přístup se v různých modifikacích stával v rámci analytické filosofie stále rozšířenějším. K redukcionismu (a také eliminativismu), které popírají samostatnou existenci vědomí, uvádí Popper argument založený na analýze vyšších funkcí jazyka. Pokud přijmeme, že neexistují

žádné stavy vědomí, pak musíme předpokládat, že mluví-li (či jedná) někdo, pak tím jen vyjadřuje svůj fyzikální stav, nikoli nějaký záměr (mentální stav). Vyšší jazykové funkce, které jsou typické pro lidskou řeč, však u mluvčích určité záměry předpokládají. Funkce deskriptivní předpokládá záměr popsat svět a funkce argumentativní předpokládá určité chápání a záměr přesvědčit o něm ostatní. Pojetí jazyka jako pouhého vyjadřování fyzických stavů (souvisejících pouze s nižšími funkcemi jazyka), vede tak k příliš zjednodušenému pohledu. Takovým jazykem disponují i zvířata, ale ten není schopen tvořit abstraktní obsahy, teorie.

K argumentaci proti psychofyzickému paralelismu využívá Popper již předpoklad existence světa 3 - světa abstraktních obsahů. Je totiž zcela zřejmé, že naše teorie ovlivňují fyzický svět¹. Silný psychofyzický paralelismus, ač uznává existenci těla a duše, je založen na předpokladu, že určitým procesům v mozku odpovídají vždy určité procesy psychické. Námitka proti takovému pojetí se nabízí velmi zřetelně - určité části mozku mohou být odstraněny a jejich funkci přebírají jiné, které ji dosud neměly. Zachovat psychofyzický paralelismus, tedy vzájemné přiřazení stejných fyzických procesů stejným psychickým ve všech jednotlivostech, není možné. Tato silná verze však byla brzy opuštěna i jejími zastánci. Popper však argumentuje i proti slabší verzi. Psychofyzický paralelismus je totiž založen na kauzální uzavřenosti obou systémů - psychického i fyzického, tedy fyzický systém nemůže být ovlivňován psychickým. Jak však z předchozího výkladu bylo již zřejmé, jsme dle Poppera skrze

¹ Vyše byly jako příklad uvedeny mrakodrapy, či Hertzovy vlny a rádiové vysílání.

své teorie schopni působit na svět 1, tedy fyzický svět. Svět 1 nemůže být tedy systémem uzavřeným vůči světům 2 a 3.

Popper tedy navrhuje body-mind problem (problém vztahu světa 1 a 2) řešit psycho-fyzickým vzájemným působením (interakcionismus). K tomu je ovšem třeba vzít v potaz ještě další problém, a to vzájemné ovlivňování světa 2 a světa 3, neboť svět 3 působí na svět 2 a díky němu svět 2 působí na svět 1. V Objektive Erkenntnis tyto dva problémy označuje jako Comptonův problém (působení světa 2 a 3) a Descartesův problém (působení světa 1 a 2). Veškerá činnost světa 2 totiž spočívá v zacházení s předměty světa 3 a ty ji mohou ovlivňovat. Proto bez ohledu na svět 3 nelze řešit ani problém psychofyzického dualismu.

Hlavní funkce naší mysli tedy spočívá v zacházení s předměty světa 3 a v působení na svět 1. Lidská mysl se tak stává prostředníkem výměny mezi světem 1 a světem 3. Nelze ji tedy pojímat jako substanci, ale jako proces. To byla zásadní chyba karteziánského dualismu, neboť ten svým pojetím duše jako substance nebyl schopen vyřešit základní problém - jak duši a tělo spojit.

Ani naše „já“ by se bez světa 3 nemohlo vynořit, je tedy stejně jako svět 3 produktem naší evoluce. Vynořilo se se vznikem lidské řeči. Plně se totiž naše „já“ ustavuje až v zacházení se svými výtvořky se světem 3, s řečí. Jen tehdy jsme schopni vědomé kritiky, reflexe. Proto je dle Poppera nutné přihlédnout v řešení psychofyzického problému k problému vztahu světa 2 a 3.

Zřetelně se tedy ukazují důsledky teorie světa 3 i pro další problémy. Více se Popperovým interakcionismem zabývá Jiří

Nosek In.: Mysl a tělo v analytické filosofii¹. Následující výklad se tedy nebude zabývat touto problematikou, ale jinou - problémem svobody. Svoboda je v Popperově systému nesmírně důležitá. Je to totiž svoboda, co umožňuje kritické posouzení teorií a tedy vědecký pokrok. Bez svobody není možný rozvoj skutečného poznání. Přesto však není možné naši svobodu považovat za neohraničenou, neboť to by vedlo k libovůli. I v tomto řešení Popper využívá teorie světa 3.

II. 7. Etika založená na kriticizmu. Problém svobody

Do svého světa 3 Popper zařazuje také systémy etických norem. Věnuje jim značnou pozornost, neboť „mnoho mravních rozhodnutí zasahuje do života a smrti jiných lidí“². Proto mravní rozhodnutí jsou daleko naléhavější než např. rozhodnutí v oblasti umění (spadající také pod pojem světa 3). Ve všech Popperových knihách nalézáme poznámky k etice, což nám také ukazuje, jak naléhavě se mu tento problém stále vracel a stále cítil potřebu se k němu vyjadřovat. Ukázkou toho jsou nejen jeho pozdější esejistické knihy, ale také knihy Bída historicismu a Otevřená společnost a její nepřátelé, které byly zaměřeny především na kritiku historicistické filosofie dějin, ale přesto

¹ Filosofie. Praha 1997

² Popper K. R.: Otevřená společnost a její nepřátelé I. Oikoymenth. Praha 1994, s. 66

z nich velmi výrazně vyznívá nutnost řešení etických problémů.¹ Soustavněji se však Popper etice nevěnoval a málo se také toto téma objevuje v příspěvcích, zabývajících se jeho dílem. I proto se tato kapitola bude zabývat tímto tématem. Popperova koncepce je v tomto směru velmi originální, neboť k řešení opět bere v úvahu svět 3.

Popperova teorie etiky je bytostně autonomní. Vychází opět z kritiky opačného přístupu, tedy kritiky heteronomního založení etických norem. V rámci heteronomní etiky rozlišuje Popper 2 různé přístupy: 1. biologický naturalismus (tj. morální zákony jsou pojímány jako zákony přírodní) a 2. etický pozitivismus (tj. založení etiky uznáním jiných, "vyšších" autorit, které určují pro jedince etické normy; mohou jimi být např. stát, společnost, či určitá vyšší skutečnost, která člověka přesahuje, a to nejen Bůh, ale i vyšší, duchovní cíle, kterým má člověk podřizovat své jednání). Oba tyto přístupy Popper interpretuje tak, že jsou založeny na strachu člověka přijmout odpovědnost za své jednání a snaží se ji přesunout na jinou autoritu, a proto je nutné vysvětlit etické hodnoty nově.

Proti biologickému naturalismu Popper namítá, že takové pojetí morálky vede k rozporům, neboť může být použito na podporu nerovnosti mezi lidskými jedinci stejně dobře, jako na podporu jejich rovnosti. Jak bylo popsáno výše, stačí nekoherentnost konsekvencí, či předpokladů teorie k tomu, aby byla oprávněně uznána za nevyhovující a hledala se tedy jiná řešení. Proto se Popperova argumentace nese v tomto směru.

Jako příkladové pojetí biologického naturalismu uvádí Popper Platónovu a Aristotelovu teorii morálky a státu (obě

¹ Historicismus a - pro Poppera nepřijatelný - etický determinismus jsou totiž dvě strany jedné mince.

oblasti se v jejich filosofických systémech prolínají). Jejich pojetí jsou založena na předpokladu *nerovnosti jedinců, která pramení z přírodní nutnosti*, neboť všichni lidé se nerodí se stejnými schopnostmi. Proto se musí spojovat ve společenství - stát, aby své nedokonalé schopnosti doplňovali. Život ve společnosti tak začíná přirozenou nerovností a musí v ní i pokračovat. Protože každý má jinou schopnost něco vykonávat, je třeba zaručit jistou diferenci mezi profesemi a tedy i stavy v lidské společnosti. Společnost se tak dělí do stavů a každý tento stav zastává jinou funkci. Protože obyčejný lid nemá takové schopnosti jako vládcové, jsou to právě vládcové, kdo jsou předurčeni stanovovat zákony, jimiž se mají ostatní lidé řídit. Lidé jsou tak od přírody buď určeni vládnout nebo se podřizovat zákonům, které jim vládnoucí dávají. Má-li být tedy společnost rovnovážná a fungující, je třeba zajistit důsledné dodržování těchto stavů nerovnosti.

V protikladu k tomu může biologický naturalismus sloužit i opačnému, rovnostářskému, názoru, který zastávali např. sofisté. Lidé jsou si v tomto pojetí *od přírody rovni* a normy, zákony jsou pouhé konvence, které člověka jen oklešťují. Často jsou proti přírodě, a není tedy nutné je dodržovat¹. Jednat by člověk měl v souladu se svou přirozeností a tedy tak, že mu nikdo není nadřazen a ani on není postaven výše než jiný.

Z uvedených příkladů je zřetelné, že biologický naturalismus se dá využít, ať filosof zastává stanovisko rovnosti všech lidí, nebo jejich přirozené nerovnosti. Popper samozřejmě takové stanovisko k teorii morálky odmítá a předkládá jiné, které k podobným rozporům nevede. Jeho stanovisko je

¹ Tato tendence je spojena s athénským hnutím proti otroctví a právě na ni reaguje Platón a po něm i Aristoteles.

založeno na *předpokladu objektivní existence světa* 3. Než však bude uvedeno Popperovo pojetí, je třeba se zaměřit na to, jak vypadá přístup, který označuje jako *etický pozitivismus* a vůči němuž své pojetí vymezuje především.

Etický pozitivismus redukuje normy a mravní závazky na pozitivní fakta - tj. zákony, které jsou pozitivně stanoveny a tedy existují. Ty jsou jedinými možnými měřítky dobra a zla. Tyto zákony nejsou zdůvodněny nějakou přírodní nutností, jak tomu bylo v předchozích případech. Naopak, jsou zdůvodněny pouze tím, že je *určitá společnost přijala za své* a tedy je určila jako normy či standardy pro chování svých členů nebo pro jejich posouzení. Důvody pro tento postoj Popper charakterizuje takto: „Etický pozitivismus tvrdí, že musíme věřit v existující normy, protože není v naší moci si najít nějaké lepší normy“. Proti takovému pojetí však dodává: „Mohli bychom odpovědět: A co norma: „Musíme věřit, že...“?“¹ Popper zde předkládá známý argument (paradox lháře), pomocí něhož se zřetelně ukazuje vnitřní rozpor tohoto tvrzení.

Popper staví svoji teorii etiky dosti výrazně právě proti tomu, že z přijetí určité normy společností by bylo možné odvodit naše vlastní rozhodnutí uznat tuto normu za závaznou pro své chování. Tak je tedy Popperova etika především založena na tom, že naše rozhodnutí přijmout určitou normu jako závaznou pro své chování, nelze nikdy redukovat na fakt, že je tato norma všeobecně přijímána ve společnosti. Popperova argumentace v tomto směru je velice zajímavá. Je založena na analogii se sémantickou teorií A. Tarského: z tvrzení můžeme usuzovat na fakt jen v tom případě, že zohledníme nejen to, co je tvrzeno,

¹ Popper K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel I.* Oikoymenth. Praha 1994, s. 72

ale i to, že je to považováno za pravdivé. Stejně tak lze podobné pojetí použít v oblasti norem. Na fakt, že jsem se rozhodla jednat podle určité normy, mohu usuzovat pouze za předpokladu, že zohledním nejen onu existující normu (kterou buď nalézám ve společnosti nebo ji mohu i vynalézat) ale i to, že ji považuji za správnou či platnou. Moje víra ve správnost oné normy je tím, co dělá mé rozhodnutí chovat se v souladu s touto normou neodvoditelné z této normy a na tuto normu neredukovatelné.

Víra v Popperově koncepci neznamena přijetí normy na základě nějaké iracionální pohnutky, ale naopak na základě kritického přezkoumání této normy a jejích možných důsledků. Protože se však můžeme ve svém přesvědčení o správnosti této normy mýlit, jako ostatně v každém jiném přesvědčení, jedná se vždy pouze o předpoklad správnosti, tedy víru.

Popper na pojetí etiky klade 2 zásadní požadavky:

1. svobodu - člověk musí být za své jednání plně zodpovědný
2. řízenost - lidské jednání se nemůže zakládat na náhodě.

Tyto 2 požadavky vyplývají Popperovy v souvislosti s jeho indeterminismem - předpokládá, že svět není uzavřený a existuje tedy svoboda. Na druhou stranu je lidské jednání také něčím stále ovlivňováno, neboť na naše jednání působí i naše plány, cíle, normy,.. Jako normu pro lidské jednání je tedy třeba nalézt něco mezi determinismem a indeterminismem - plastické řízení („plastische Steuerung“)¹. Řešení Popper vidí právě

¹ Popper, K. R.: Objektive Erkenntnis : Ein evolutionärer Entwurf. Hoffmann und Campe. Hamburg 1984, s. 242

v existenci světa 3. Popperův projekt etiky má tedy tyto dva požadavky sjednotit. Jak se mu to podařilo uvidíme dále.

Viděli jsme již, že za své přijetí normy je plně zodpovědný člověk, který ji přijímá. Je to pouze on, kdo ji podrobuje kritickému zkoumání a kdo má možnost ji odmítnout, přijmout, nebo se k ní postavit neutrálně. Naše zhodnocení etických norem má opět formu:

$$P_1 \rightarrow VT \rightarrow FE \rightarrow P_2$$

V tomto případě je však zřetelnější rozhodování mezi více normami, proto Popper schéma rozvádí:

$$\begin{aligned} &\rightarrow VT_1 \rightarrow \\ P_1 &\rightarrow VT_2 \rightarrow FE \rightarrow P_2 \\ &\rightarrow VT_3 \rightarrow \\ &\rightarrow VT_4 \rightarrow \end{aligned}$$

I na počátku mravního rozhodování stojí tedy určitý problém, na jehož základě si vytváříme pokusné hypotézy, jak by jej bylo možné řešit. Ty pak mezi sebou porovnáváme (např. zhodnocením důsledků, ke kterým by mohly vést). Nikdy však nemůžeme s naprostou jistotou předvídat, k jakým důsledkům naše teorie a jednání na nich založené povedou. Proto i etické teorie (etické normy, které přijímáme za své při našem jednání) zůstávají jen domněnkami, pokusnými řešeními, která otevírají další problémy.

Etické normy tak nenalzááme ve světě jako pevně dané a neměnitelné, ale naopak, jsou to výtvořry člověka, které také může měnit. Ač se už rodíme do určitého systému přijímaných norem, do určitého světa 3, jsou to stále lidé, kdo je vytváří a především, kdo je reflektuje (porovnává, kritizuje..), přijímá, nebo odmítá. Svět norem je tak lidským výtvořrem. Jsme to my, kdo do světa zavádí mravnost. „V přírodě standardy nalézt nelze.

Příroda se skládá z faktů a cyklů, a sama není ani morální, ani nemorální. Své standardy vnucujeme přírodě my - přestože jsme součástí světa přírody - zavádíme do tohoto světa mravnost. Jsme produkty přírody, avšak příroda nás vytvořila i s naší schopností měnit svět, předvídat a plánovat budoucnost a činit dalekosáhlá rozhodnutí - a za to jsme mravně odpovědní. Teprve s námi tak vstupuje do světa přírody odpovědnost a rozhodování."¹

Popper rozlišuje přírodní zákony a zákony normativní a upozorňuje, že se mezi nimi často dělá rovnítka, ačkoli je v nich fundamentální rozdíl. Přírodní zákon popisuje přísnou, neměnnou pravidelnost, která v přírodě buď existuje, nebo neexistuje. Není z něho výjimek, protože pokud bychom takovou výjimku našli, je zákon falzifikován. U normativních zákonů je však princip jiný. Normativní zákony mohou být porušeny (je to v možnostech lidí, zatímco porušení přírodních zákonů - např. sestavení perpetuum mobile - v našich možnostech není). Pokud by normativní zákony nešly porušit, nemělo by smysl o nich hovořit. Normativní zákony jsou tak založeny na rozhodnutích, či konvencích. To člověku dává možnost volby, svobodu. Nedává mu to však možnost stavět všechny na stejnou úroveň a upadnout tak do relativismu. Tak, jako jsme schopni určit, jaký matematický výpočet je lepší, nebo porovnat metafyzické teorie podle toho, co z nich vyplývá a co jsou schopné vyřešit, tak jsme také schopni porovnat mezi sebou různé normativní zákony a určit si, podle kterých chceme jednat, neboť tyto mají opět objektivní charakter - jsou to naše teorie. „...je to tedy člověk, kdo za ně [tj. normativní zákony] mravně odpovídá; neodpovídá ani tak za

¹ Popper K. R.: Otevřená společnost a její nepřítel I. Oikoymenth. Praha 1994, s. 64

normy, které nalézá ve společnosti, když je poprvé podrobuje reflexi, jako spíše za normy, které je připraven tolerovat, jakmile zjistí, že je může nějak změnit. Normy jsou vytvořeny člověkem v tom smyslu, že vinu za ně musíme přičítat jen sobě samým, .."¹

Takové pojetí etiky s sebou nesou už knihy Otevřená společnost a její nepřátelé a Bída historicismu a již zde je zřetelně vidět Popperova tendence k postulování světa 3, ačkoli tuto část skutečnosti ještě nijak neoznačuje. Již zde je v podobě norem přijat předpoklad, který Popper dále rozvíjí, že svět 3 mohou lidé měnit, ale má objektivní charakter - výtvořeny tohoto světa mohou být kdykoli uchopeny myslícím subjektem a vystaveny jeho kritice. To zaručuje plastickou řízenost, kterou Popper klade jako požadavek až mnohem později. Ačkoli víme, že za jádro světa 3 klade Popper vědecké teorie, v Bídě historicismu a Otevřené společnosti je přístup trochu jiný a v důsledku otřesných situací, které přinesla II. světová válka, klade Popper v těchto dílech zřetelně do centra světa 3 mravní rozhodnutí, normativní zákony, neboť se zřetelně ukázalo, že ty v obrovské míře mohou rozhodovat o životě a smrti člověka. Zájem o etiku a důraz na zachování svobody člověka se však z Popperova myšlení ani později nevytrácí. Spíše jen více vrůstají do souvislostí se světem 3, neboť ten zaručuje zachování svobody jedince a současně díky možnosti kritiky i obranu před dogmatismem.

¹ tamt., s. 63

III. ZHODNOCENÍ POPPEROVY TEORIE SVĚTA 3

Popper svojí ontologickou koncepcí tří světů vytvořil nesmírně nosný systém, který je v souladu s moderními vědeckými poznatky¹. Přesto se však z tohoto systému nevytrácí lidský jedinec, jeho poznání, aktivita a hlavně svoboda. Je to systém, který měl vyřešit určitý problém - problém objektivního korelátu lidského poznání. Svým řešením však přispěl také k řešení jiných problémů, nebo na některé alespoň poukázal v novém světle.

¹Zvláště v tomto směru klade důraz na nové poznatky v kvantové teorii: subjekt má vliv na poznávací proces a realita je spíše indeterministická než založena na přísném determinismu.

Ani tento systém se však nevyhne kritice. O problému Popperovy eliminace indukce bylo již pojednáno. Jako kritérium vědy indukce skutečně sloužit nemůže. Odmítneme-li ale indukci ve veškerém poznání organismu, není tento postup tak zcela oprávněný. Popper se pokusil veškeré poznání organismu založit na metodě zkouška - omyl, i přesto však musel přijmout, že naše poznání je apriorně založeno na jiném principu - hledání pravidelností ve světě, neboť bez tohoto principu by se nemohl objevit první problém. Problém takto založeného principu poznání spočívá hlouběji v Popperově systému. Když totiž aplikujeme evoluční model na veškeré poznání, toto poznání tím determinujeme, neboť je pak přijímáno jen to poznání, které se *nejlépe osvědčuje při naší adaptaci*, tedy to, které se nejlépe osvědčilo v našem praktickém jednání. Jeho aplikace na řešení teoretických problémů je však sporná, neboť, vezmeme-li v potaz evoluci a její hlavní princip: snahu o přežití, není jasné, proč by nás evoluce měla vybavit schopností řešit složité fyzikální teorie. Tuto námitku dále rozvádí M. Smithurst ve svém článku: Popper a skepticizmus evoluční epistemologie aneb k čemu byli lidé uzpůsobeni?¹

Autor v souvislosti s takto položenou kritikou upozorňuje na skepticizmus jako možný přístup k teorii poznání. Skepticizmus bývá odmítán, protože nemá adaptační hodnotu a jeho přijetí by tak mělo pro další pokrok poznání zhoubné účinky. To ovšem nemusí znamenat, že není správný, neboť na řešení teoretických problémů nemusí být použito evolučně přijatelné

¹ In.: Filosofický časopis, roč. 48, č. 3 (2000), s. 401-418

kritérium. Stejně tak tento závěr platí i pro jiná alternativní řešení teorie poznání.

Dále autor namítá, že evolučním principem lze ospravedlnit i indukci, kterou Popper odmítá.

Popperův růst poznání je navíc založen na konkurenčním boji hypotéz. Autor článku však uvádí, že klíčem k reprodukci u zvířat je naopak vyhýbání se konfliktům. Klíčem k reprodukci teorií by tedy mělo být něco jako Kuhnova „normální věda“.

K těmto námitkám bych však uvedla:

1. Domnívám se, že námitka proti aplikaci evoluční teorie na teorii poznání je do značné míry oprávněná. Ovšem jiné měřítko, než poměřovat způsoby poznání úspěšností predikcí, těžko nalezneme. Vždy bude stát alespoň jako jedno z kritérií. Popperovo řešení připouštějící omylnost vyvažovanou kritičností je však jedním z nejlepších přístupů k poznání, neboť umožňuje opravy. Navíc Popper odmítá poměřovat způsoby poznání pouze úspěšností predikcí - poznání nelze redukovat na jeho praktické důsledky, důležité jsou i problémy, které otevírá.

2. Popper navíc svoji teorii poznání nevyvozuje z evoluční teorie a také ji pouze evoluční teorií neospravedlňuje, ale spíše naopak - určitou teorii poznání, kterou vyvodil *bez ohledu* na evoluční teorii, aplikuje na darwinismus a poukazuje na to, že jej lze pojímat i jinak, než jak je obecně přijímán - tedy s větším důrazem na aktivitu jedince. Popperova koncepce teorie poznání mu vyplynula především z požadavku objektivní vědy, tedy požadavku, aby poznání bylo kritizovatelné. Lze namítnout, že požadavek kritizovatelnosti vyplývá Popperovi z předpokladu pokroku poznání. To je evidentní. Ale systém zůstane zachován, i když budeme vycházet z mnohem slabšího předpokladu - aby se poznání

mohlo měnit. To, že se naše poznání mění, domnívám se, je evidentní a proto požadavek intersubjektivní poznání (a tedy kritizovatelnosti) považují za velmi nosný a těžko vyvratitelný, neboť jakékoli poznání v subjektivním smyslu nemůže přesáhnout hranice nositele tohoto poznání a není tedy možné vysvětlit, jak může poznání jednoho jedince ovlivnit poznání jiného člověka. Změna v okolí je v těchto souvislostech nedostačujícím argumentem, neboť v případě komunikace své okolí neměníme, nebo jen velmi málo. Pokud by tedy nebyla zaručena intersubjektivita, ocitáme se před problémem, jak vysvětlit náš intelektuální vývoj, ale stejně tak i jakýkoli jiný vývoj v poznání.

3. Skepticismus je skutečně nevyvratitelný, neboť každý pokus o jeho vyvrácení lze vždy interpretovat na jeho podporu. Je jedním ze způsobů alternativního (tedy jiného než vědeckého) poznání, ale žádnému takovému způsobu se dosud nepodařilo předložit takové vysvětlení poznání, které by bylo aplikovatelné i třeba jen na teoretické problémy, přijmeme-li ve prospěch alternativních teorií, že na řešení praktických problémů nás mohla vybavit evoluce a není třeba na ně alternativní řešení aplikovat. Vědeckému poznání se však, jak se zdá, naopak daří vysvětlit nejen praktické, ale i teoretické problémy, ačkoli tato vysvětlení nikdy nejsou (a jistě ani nebudou) absolutně jistá, jsou však sdělitelná a kritizovatelná, což jim umožňuje tento nedostatek překonávat.

4. Pokud se týče metody boje teorií, můžeme namítnout, že zvířata se snaží vyhýbat konfliktům mezidruhově. V rámci jednoho druhu máme dost příkladů, kdy ke konfliktům naopak v rámci reprodukce dochází.

Je tedy třeba především poukázat na to, že důležitý aspekt v Popperově systému je především jeho požadavek

intersubjektivitu poznání. Ačkoli na poznání aplikuje evoluční teorii a význam evoluce velmi vyzdvihuje, je to především požadavek objektivního (tj. intersubjektivně kritizovatelného) poznání, který je základním pilířem Popperova systému. I když odmítneme možnost pokroku a budeme předpokládat pouze určité transformace našeho poznání, požadavek intersubjektivní kritiky zůstane zachován, aby k takovým transformacím mohlo vůbec docházet.

V takovém systému by se však poznání zakládalo pouze na určitém konsensu vědců. Pro Poppera však naše poznání naráží na realitu - při falzifikaci. Nemůžeme tedy vědět, zda naše poznání popisuje realitu takovou, jaká skutečně, můžeme však předpokládat, že v určitých aspektech se tato realita od vědeckého poznání neliší.

Popper svojí koncepcí světa 3 ve svém systému sjednocuje obě základní stanoviska filosofie vědy - realismus a instrumentalismus.

Instrumentalismus¹ předpokládá, že věda nemůže popisovat svět tak, jak skutečně tento svět existuje. Vědecké teorie jsou tedy spíše jen instrumenty pro naše přetváření okolního světa a pro interakci s ním. Takové pojetí je v souladu s Popperovým předpokladem, že svět 3 především ovlivňuje svět 1. Byl vytvořen evolucí, aby nám pomohl v přizpůsobování si našeho okolí. Je to nástroj, který se nesmírně osvědčil.

Realismus, jak již bylo naznačeno, předpokládá, že věda svět popisuje. Klasické teorie předpokládaly, že je možné dojít v tomto popisu tak daleko, že věda popíše svět, tak jak skutečně je. Tento předpoklad se však ukázal jako mylný, neboť se nelze

¹ Instrumentalistické tendence lze odhalit např. v dílech T. Kuhna či I. Lakatose.

vymanit z rámců našeho vědění, naše poznání světa je již ovlivněno naším pojmovým schématem. Popper i přesto ale předpokládá, že náš jazyk je deskriptivní, tedy i věda a její jazykové formulace musí popisovat reálný svět. Popis tohoto světa však není možný bez ohledu na naše poznávací dispozice. Vzhledem k tomu, že se nám však v určitém ohledu daří naše predikce, můžeme předpokládat, že v určitých aspektech je realita podobná tomu, co říká věda. Nikdy však ne ve všech.

Jakékoli naše poznání má v sobě dle Poppera jisté prvky konvencionalismu. Tyto konvencionalistické prvky lze však zmírnit určitými požadavky, které lze na poznání klást. Právě požadavek objektivitě hraje v tomto směru významnou roli.

Popper nemusí předpokládat, že ústředním entitám vědeckých teorií odpovídají předměty v realitě. Teorie odkazují ke světu 3, nenesou tak s sebou žádný ontologický závazek, že entity, které popisují, existují i ve světě 1. O tom můžeme rozhodnout na základě dalších výzkumů, nebo nemusí být jejich existence nikdy ověřena, stačí když nebude falzifikována. Popper tedy předpokládá existenci světa 1 jako celku. O existenci mnohých jeho entit však nemůžeme získat jisté vědění, můžeme o nich ale mluvit, vytvářet teorie, neboť máme k dispozici abstraktní svět 3.

Popperův předpoklad objektivní vědy a jeho přínos snad nelze přecenit. I proti takovému pojetí lze však vznést kritiku: uchopovat teorie (kritizovat je, rozvíjet, porovnávat..) může opět jen myslící subjekt, který je společensky a psychologicky podmíněn. I na tyto aspekty je tedy třeba brát ohled. Takové pojetí vědy se pak rozvíjí v dalším vývoji její filosofické reflexe.

Popperův systém vychází z tradice analytické filosofie. Tuto tradici však právě svou ontologickou koncepcí a aplikací evolučního principu překračuje. I v porovnání s „klasickými“ ontologickými koncepcemi, které řeší podobný problém jako Popper, vyznívá jeho koncepce tří světů jako velmi promyšlený systém, schopný překonat problémy, s nimiž se potýkají jiná pojetí. Pokusila bych se na to poukázat srovnáním Popperovy koncepce s velmi podobnou koncepcí Nicolaie Hartmanna zformulovanou v díle: *Nové cesty ontologie*. Popperova koncepce se právě díky svým analytickým východiskům totiž nedostává do problémů jako koncepce Hartmannova.

Hartmann v realitě rozlišuje 4 vrstvy. Tyto vrstvy jsou od sebe odlišné, ačkoli se v určitých aspektech překrývají. Stejně jako Popperovy tři světy je ale nelze navzájem redukovat. Jde o vrstvu věcí a fyzikálních procesů, vrstvu živých organismů, vrstvu duševní a poslední, nejvyšší vrstvu duchovní. První dvě vrstvy lze prostorově lokalizovat, druhé dvě tvoří neprostorový svět. V těchto vrstvách lze od sebe odlišit:

1. fundamentální kategorie, které se v jednotlivých vrstvách modifikují, ale jejichž podstata zůstává zachována
2. kategorie charakteristické pro každou vrstvu zvlášť, které z ní dělají specifickou část reality.

Hartmannova analýza kategorií podporuje Popperovo stanovisko emergence. Hartmann dochází k závěru, že jednotlivé charakteristiky vrstev se vyznačují natolik novými kategoriemi, že je na sebe nelze redukovat, ale je třeba je zkoumat zcela odlišně. V základních charakteristikách se tak Popperova a Hartmannova koncepce takřka překrývají. Hartmann sice rozlišuje čtyři vrstvy, ale první dvě mají mezi sebou pouze vztah

preformace a jsou si tak mnohem blíží než je vztah mezi ostatními přechody, což by celkově odpovídalo Popperově světu 1. Třetí vrstva je, stejně jako Popperova, světem vědomí a čtvrtá abstraktním světem duchovních hodnot, přesahujícím jakékoli individuální vědomí.

V tomto bodě se ale Hartmannova koncepce dostává do problému ukotvení tohoto duchovního světa. Hartmann jej řeší tak, že se jedná o obsahy všech vědomí, jednotlivá vědomí jsou tedy jejich nositeli. Z takového pojetí však neexistuje cesta ze subjektivismu. Popperovo pojetí světa 3 jako světa nezávislého na subjektech tak vysvětlení duchovních hodnot pomáhá mnohem více. I v souvislosti s klasickými ontologickými teoriemi tak Popperovo pojetí může být velmi přínosné.

ZÁVĚR

Cílem práce bylo poukázat na Popperův ontologický systém, především na to, jak jeho pojetí spočívá na určitých předpokladech filosofie vědy. Ukázalo se však, že také filosofie vědy musí spočívat na určitých ontologických předpokladech. Principy nárokované na vědu a ontologické problémy jsou tedy dvě strany jedné mince. S určitým přístupem k vědě přijímáme i určitý ontologický pohled. Tato problematika ukazuje, že nelze metafyziku zcela vyloučit z pozornosti filosofů a je třeba se vyjadřovat i k jejím perspektivám. K. R. Popper je v tomto směru skutečně reprezentativním představitelem.

Zvláště cenné je však u Poppera i spojení jeho filosofie vědy s problémy etickými, především s problémem lidské svobody. V duchu celé jeho filosofie je i tento problém řešen s poukazem na aktivitu a tedy i odpovědnost jedince, nikoli však v pojetí, které by docházelo k relativismu etických hodnot. To, že se z Popperova systému nevytrácí lidský jedinec, jeho aktivita, považují za velmi cenné. Tento pohled umožňuje právě teorie světa 3, neboť předměty tohoto světa tvoří člověk, ale stejně tak je také kritizuje, poměřuje, reflektuje..a to mu umožňuje být nejen poznávajícím subjektem, ale také mravním hodnotícím subjektem.

Teorie světa 3 je tedy nesmírně nosný předpoklad, a to nejen v rámci filosofie vědy (neboť umožňuje kritizovatelnost a tedy i revidování teorií, což je základním předpokladem proti relativismu), ale také v poznání člověka a jeho vztahu k okolnímu světu (neboť ukazuje, že tento vztah je vždy již ovlivňován určitou interpretací světa, určitými abstraktními hodnotami, do nichž se rodíme a které nelze z tohoto vztahu eliminovat).

LITERATURA:

Arendt, H.: Krize kultury. Mladá fronta. Praha 1994

Bergson, H.: Čas a svoboda: o bezprostředních datech vědomí. Filosofia. Praha 1994

Carnap, R.: Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka. In. Filosofický časopis 4/1991

Carnap, R.: Empiricismus, sémantika a ontologie. In. Problémy jazyka vědy. Svoboda. Praha 1968

Davidson, D.: O samotné myšlence pojmového schématu. In: Peregrin, J.: Obrat k jazyku: druhé kolo. Filosofia. Praha 1998

Derrida, J.: Struktura, znak a hra v diskursu věd o člověku. In. Texty k dekonstrukci. Archa. Bratislava 1993

Eco, U., Culler, J., Rorty, R.: Interpretácia a nadinterpretácia. Archa. Bratislava 1995

Eco, U.: Malé světy. In. Česká literatura 6/1997

Einstein, A.: Jak vidím svět. Lidové noviny. Praha 1993

Fajkus, B.: Filosofie a metodologie vědy: vývoj, současnost, perspektivy. Academia. Praha 2005

Fajkus, B.: Současná filosofie a metodologie vědy. Filosofia. Praha 1997

Feuerabend, P. K.: Realizmus a historicita poznania. In. Za zrkadlom moderny. Archa. Bratislava 1991

Fiala, J.: Analytická filosofie: první čítanka. První díl. Západočeská univerzita. Plzeň 1999

Frege, G.: Jsou zákony aritmetiky syntetické a apriorní, nebo analytické? In. Peregrin, J.: Co je analytický výrok? Oikoymenh. Praha 1995

Frege, G. Myšlenka. Logické zkoumání. In. Scientia & Philosophia 6 Praha 1994

- Frege, G.: O smyslu a významu. In. Scientia & Philosophia 4 Praha 1992
- Frege, G.: O pojme a predmete. Organon F 1/2000
- Hartmann, N.: Nové cesty ontológie. Pravda. Bratislava 1976
- Hume, D.: Zkoumání o lidském rozumu. Svoboda. Praha 1996
- Kant, I.: Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou. Svoboda-Libertas. Praha 1992
- Kant, I.: Základy metafyziky mravů. Svoboda. Praha 1990
- kol.: Metoda - význam - intence. Filosofia. Praha 2003
- kol.: Šance otevřené společnosti: k počtě Karla Raimunda Poppera. Karolinum. Praha. 2002
- kol.: Filosofický slovník. Nakladatelství Olomouc. Olomouc 1998
- Kořenský, J.: Člověk - řeč - poznání. Univerzita Palackého. Olomouc 2004
- Kuhn, T. S.: Struktura vědeckých revolucí. Oikoymenh. Praha 1999
- Magee, B.: Karl Popper. J. C. B. Mohr. Tübingen 1986
- Nosek, J.: Mysl a tělo v analytické filosofii. Filosofia. Praha 1997

Nida-Rümelin, J.: Slovník současných filosofů. Garamond. Praha 2001

Parusniková, Z.: Jak čte Popper Hegela. Filosofický časopis, č. 4 (2002), s. 647-661

Parusniková, Z.: Racionalita bez indukce. Filosofický časopis, č. 6 (2001), s. 997-1014

Parusniková, Z.: Kuhn versus Popper. Filosofický časopis, č. 2 (2005), s. 219-241

Parusniková, Z.: Kritický racionalismus a jeho vyústění. Academia. Praha 1989

Patočka, J.: Kacířské eseje o filosofii dějin. Academia. Praha 1990

Penrose, R.: Makrosvět, mikrosvět a lidská mysl. Mladá fronta. Praha 1999

Peregrin, J.: Kapitoly z analytické filosofie. Filosofia. Praha 2005

Peregrin, J.: Donald Davidson: boj s „mýtem subjektivity“. In. Filosofický časopis 47/1999

Peregrin, J.: Logika ve filosofii, filosofie v logice: (historický úvod do analytické filosofie). Hermann & synové. Praha 1992

Popper, K. R.: Bída historicismu. Oikoymenh. Praha 1994

Popper, K. R.: Hľadanie lepšieho sveta. Archa. Bratislava 1995

Popper, K. R.: Ich weiss, dass ich nichts weiss - und kaum das. Ullstein. Frankfurt/M. 1991

Popper K. R.: Jazyk a problém vztahu mezi tělem a myslí. Filosofický časopis, č. 6 (2001), s. 987-995

Popper, K. R.: Logika vědeckého bádání. Oikoymenh. Praha 1997

Popper K. R.: O zdrojích vědění a nevědění. Filosofický časopis, č. 6 (2001), s. 969-985

Popper, K. R.: Objektive Erkenntnis : Ein evolutionärer Entwurf. Hoffmann und Campe. Hamburg 1984

Popper, K. R.: Otevřená společnost a její nepřátelé I. Oikoymenh. Praha 1994,

Popper, K. R.: Otevřená společnost a její nepřátelé II. Oikoymenh. Praha 1994,

Popper, K. R.: The Self and Its Brain : An Argument for Interactionism. Routledge. London 1990

Popper, K. R.: Věčné hledání. Prostor. Praha 1995

Popper K. R: Život je řešení problémů: o poznání, dějinách a politice. Mladá fronta. Praha 1998

Popper K. R., Lorenz K.: Budoucnost je otevřená. Vyšehrad. Praha 1997

Quine, W. V. O.: Ontologická relativita. In. Peregrin, J.: Obrat k jazyku: druhé kolo. Praha 1998

Quine, W. V. O.: Hledání pravdy. Hermann & synové. Praha 1994

Quine, W. V. O.: Dvě dogmata empirismu. In. Peregrin, J.: Co je analytický výrok? Oikoymenh. Praha 1995

Russell, B.: Poznání založené na obeznámenosti a poznání založené na deskripci. In. Filosofický časopis 49 5/2001

Saussure, F de.: Jazyková hodnota. In. Kurs obecné lingvistiky. Akademia. Praha 1996

Searle, J. R.: Mysl, mozek a věda. Mladá fronta. Praha 1994

Smithurst, M.: Popper a skepticismy evoluční epistemologie aneb k čemu byli lidé uzpůsobeni? Filosofický časopis, roč. 48, č. 3 (2000), s. 401-418

Słomski, W.: Trzy światy. Szkice o filozofii Karla Rajmunda Poppera. MIX. Warszawa 2001

Štěpán, J.: Jazyk, logika, filosofie. Vydavatelství Univerzity Palackého. Olomouc 2002

Tugendhat, E. & Wolf, U.: Logicko-sémantická propedeutika. Praha: Nakladatelství Petr Rezek. Praha 1997

Teilhard de Chardin, P.: Místo člověka v přírodě: výběr studií. Svoboda. Praha 1967

Valenta, L.: Problémy analytické filozofie. Nakladatelství Olomouc. Olomouc. 2003

Wittgenstein, L.: Tractatus logico-philosophicus. Svoboda-Libertas. Praha 1993

Wittgenstein, L.: Filosofická zkoumání. Filosofický ústav AV ČR. Praha 1993

Wittgenstein, L.: Několik poznámek k logické formě. In. Reflexe, filosofický časopis 26/2004